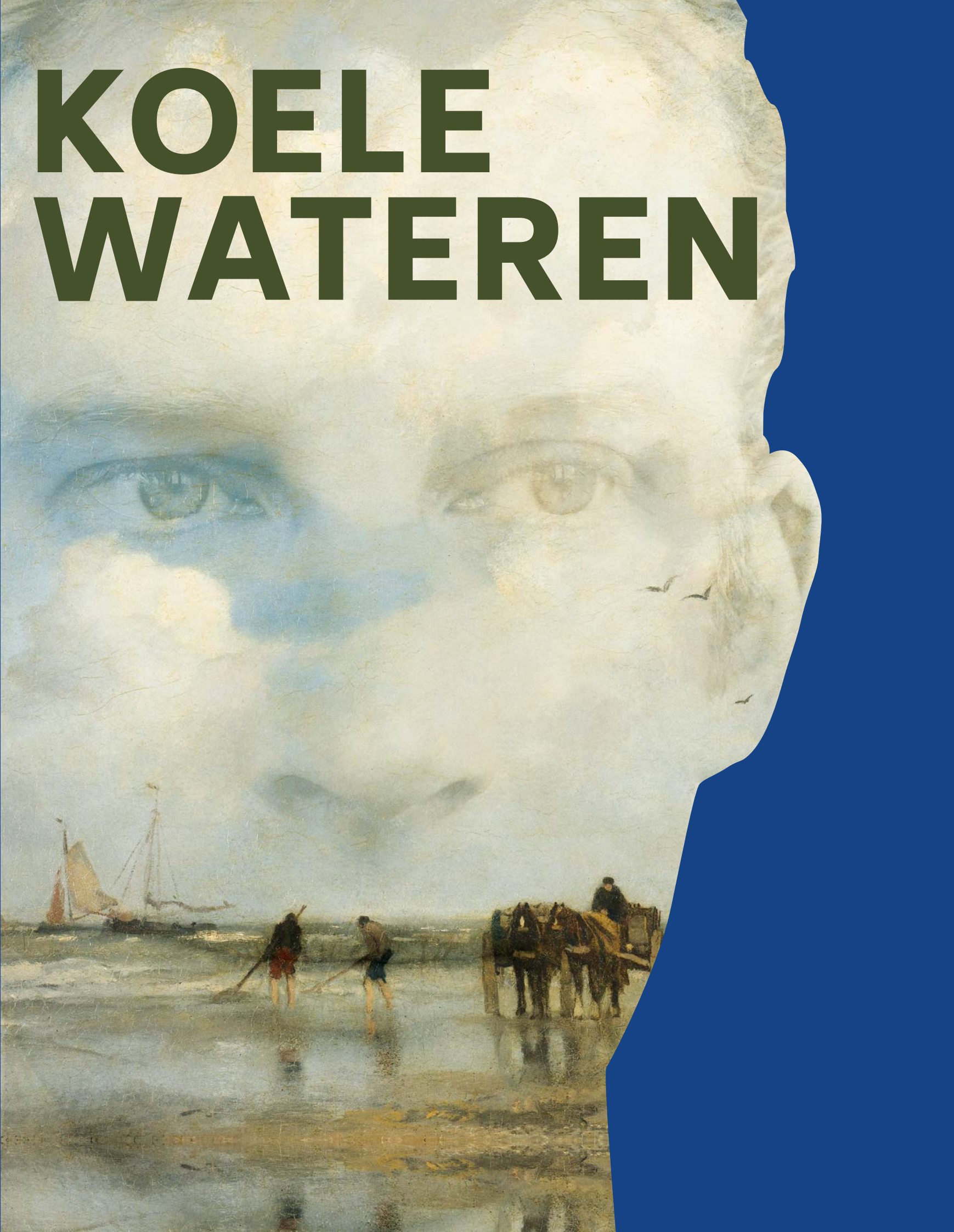

KOELE WATEREN

Inhoud

3	Koele Wateren
4	Voorwoord Peter Glas, deltacommissaris
5	Identiteit
6	Schatten uit het Rijks
8	Zeven vragen aan Jenny Reynaerts
10	Waterstaat MMCC
13	Schilders van de Koele Wateren
14	Anoniem
15	Aert Anthonisz.
16	Arent Arentsz.
17	Ludolf Bakhuysen
18	Jeronymus van Diest (II)
19	Joost Cornelisz. Droochsloot
20	Jacob Esselens
21	Paulus Constantijn la Farge
22	Paul Gabriël
23	Jan van Goyen
24	Isaac Israëls
25	Jacob Maris
29	<i>James Kennedy</i> : The art of a nation
49	Anton Mauve
50	Hendrik Willem Mesdag
51	Pieter Mulier (I)
52	Aert van der Neer
53	Wijnand Nuijen
54	Willem Roelofs
55	Salomon van Ruysdael
56	Johannes C. Schotel
57	Petrus J. Schotel
58	Hendrick Martensz. Sorgh
59	Abraham Storck
60	Jan Toorop
61	Willem van de Velde (II)
62	Johannes G. Vogel
63	Johan Hendrik Weissenbruch
65	Inspiratie uit het verleden, Michiel Purmer, Natuurmonumenten
69	Zeven vragen aan de conservatoren van de vijf stadsmusea
70	Henriëtte Tilgenkamp, Westfries Museum, Hoorn
72	Lian Jeurissen, Stedelijk Museum Zutphen
74	Jeanine Otten, Het Hannemahuis, Harlingen
76	Karin Rietbroek, Het Markiezenhof, Bergen op Zoom
78	Ingmar Reesing, Museum Gouda
80	Nawoord Marc van den Tweel, directeur Natuurmonumenten
82	Boekenlijst
82	Colofon

Koele Wateren

Nederland ligt in een uithoek in Europa, in de laagste delta ter wereld.

Van de vier elementen, aarde, water, lucht en vuur, is het element water het meest kenmerkend voor Nederland. Oneindig is het aantal Nederlandse gezegdes en spreekwoorden dat met water en scheepvaart samenhangt. In de canon van de Nederlandse geschiedenis is 'Lage Landen aan de zee' de eerste van de veertien hoofdlijnen. De aanpassing aan en de strijd tegen het water wordt opgevoerd als een rode draad in onze geschiedenis. De canon zal op verzoek van de minister worden herijkt, maar dat zal de hoofdlijn niet veranderen: Nederland ligt in een uithoek in Europa, in de laagste delta ter wereld.

Als vervolg op het project Lage Landen met als centraal element 'aarde', presenteren vijf stadsmusea het project Koele Wateren, met als centraal element 'water'. De musea kunnen dit doen dankzij een genereuze bruikleen van het Rijksmuseum, met 38 schilderijen en een penning. Hier is letterlijk sprake van de door de Tweede Kamer per motie aanbevolen 'Collectiemobiliteit'. Koele Wateren is achter-eenvolgens te zien in Hoorn, Zutphen, Harlingen, Bergen op Zoom en Gouda.

Prof. James Kennedy schreef speciaal voor deze tentoonstelling een essay over de relatie tussen de waterige geschiedenis van Nederland en de Nederlandse identiteit, met als vraagstelling: Hoe bepalend zijn de ligging in de delta van grote Europese rivieren en de ligging aan zee voor de identiteit van Nederland? Zijn essay is integraal opgenomen in deze publicatie.

We gaan in de tentoonstelling niet alleen terug van de 21e eeuw naar de 17e eeuw, we denken ook eeuwen vooruit: Hoe waterig is Nederland over twee eeuwen? Met behulp van de creativiteit van LOLA Landscape Architects en Metropolisfilm maken we vijf animatiefilms over Hoorn met waterakkers, Harlingen op een terp, Zutphen aan zee, Bergen op Zoom als locatie voor het Concertgebouw en Gouda op stelten.

Zonder de financiële steun van de BankGiro Loterij, het Mondriaan Fonds, VSBfonds, Zabawas, Prins Bernhard Cultuurfonds, Stimuleringsfonds Creatieve Industrie, Janivo Stichting, BPD Cultuurfonds, BNG Cultuurfonds, ABN AMRO Cultuurfonds, Gravin van Bylandt Stichting, Dr. Hendrik Muller Fonds, Stichting Gifted Art en De Frans Mortelmans Stichting zou dit alles niet gelukt zijn.

Alle 52 medewerkers en alle 340 vrijwilligers van de vijf stadsmusea zijn in allerlei rollen intensief betrokken bij dit project. De conservatoren van de musea komen elk afzonderlijk in deze publicatie aan het woord, posierend aan het water. Het voorwoord is aan deltacommissaris Peter Glas en het nawoord is aan algemeen directeur van Vereniging Natuurmonumenten, Marc van den Tweel.

Gerard de Kleijn
projectleider stichting M5
www.schattenuithetrijs.nl
1 oktober 2019

Gerard de Kleijn

Peter Glas

Als deltacommissaris maak ik ieder jaar het Nationaal Delta-programma, dat met Prinsjesdag wordt aangeboden aan de Tweede Kamer. Hierin staan adviezen en maatregelen die Nederland beschermen tegen hoogwater, die zorgen voor voldoende beschikbaar zoetwater, en die helpen ons land waterrobuust en klimaatbestendig in te richten. Nu en in de toekomst. We zijn, sinds 2010, zeer alert. Want het weer wordt extremer. Droog wordt droger, nat wordt natter. En willen we rampen voorkomen, dan moeten we goed voorbereid zijn. Voor het eerst in de historie proberen we te anticiperen. Kijkend naar het verleden leren we lessen voor het heden en de toekomst. Na grote waterrampen, zoals de stormvloed in Groningen (1717), de Zuiderzeeramp (1916) en de laatste Watersnoodramp (1953) zijn we Nederland veiliger gaan maken. We bouwden de Afsluitdijk en de grote Deltawerken. En we creëerden ruimte voor de grote rivieren.

Nederland en water – toen, nu en straks

"De zee is mijn!", sprak zeeschilder Hendrik Willem Mesdag, toen hij rond z'n 35e naar Scheveningen verhuisde en daar elke dag de zee gadesloeg en schilderde. Zijn Panorama Mesdag trekt nog ieder jaar vele bezoekers naar Den Haag.

Ook ik kijk, vanuit mijn vaste werkplek in Den Haag, dagelijks uit over zee. Ik heb iets met water. Altijd gehad. Als kind al voelde ik een diepe verbondenheid met de aarde, de natuur en de mensen op onze unieke planeet. Daarom besloot ik biologie te gaan studeren. Maar het had net zo goed geschiedenis kunnen zijn. Of de kunstacademie.

Het project Koele Wateren van de vijf stadsmusea in Hoorn, Zutphen, Harlingen, Bergen op Zoom en Gouda heeft mijn oprechte sympathie. Omdat het twee van mijn persoonlijke passies – water en kunst – integreert. En omdat het initiatief raakt aan de essentie van mijn functie als deltacommissaris: Nederland en haar unieke relatie met water. 25 procent van ons land ligt onder zeeniveau. 60 procent van Nederland is overstroombaar, als we niets doen ter bescherming. We staan er niet altijd bij stil, maar het is dus hard werken om in Nederland droge voeten te hebben en te houden.

"De zee is mijn!"

Hendrik Willem Mesdag

Maar maatregelen ná een ramp zijn anders dan maatregelen die een ramp moeten voorkómen. Die gaan verder dan dijkversterking en rivierverruiming. De opgave is ons land de komende jaren zó in te richten, dat we de extremen van de natuur aankunnen. Dat kan ik niet alleen. Dat is een gezamenlijke opgave.

"De zee is mijn", riep zeeschilder Hendrik Willem Mesdag. Ik zou hieraan willen toevoegen: "De zee is ons". Want water – lees: de toekomst van Nederland – is van ons allemaal!

Peter Glas,
Regeringscommissaris voor het Deltaprogramma

"Geen element ligt zo na aan de Nederlandse culturele identiteit als het water."

Zo begint het dikke boek van journalist Tracy Metz en kunsthistoricus Maartje van den Heuvel, met als titel *Zoet & Zout. Water en de Nederlanders*. Voor Koele Wateren is dit een standaardwerk. Tracy Metz beschrijft onze omgang met het water door de eeuwen heen. Ze laat boeren, dijkgraven, ingenieurs en landschaps-architecten aan het woord. De strijd tegen het water met dijken en keringen wordt de laatste jaren minder heroïsch, meer adaptief; ontpolderen, ruimte voor de rivier. Enkele citaten uit dit zeer informatieve en rijk geïllustreerde boek.

Water is het meest identiteitsbepalende element voor het Nederlands landschap. De vroegste verslagen over het Nederlands leefgebied verhalen van een guur, drassig land met barbaarse inwoners die leven op terpen. De wordings-geschiedenis van dit land is voornamelijk geschreven in termen van het droogmaken van natte gebieden en het bedwingen en controleren van watermassa's van de zee en de grote rivieren. De bewoners van het land leven met water.

Het grondgebied van Nederland bestaat voor grofweg een derde uit water. Eeuwenlang hebben we ons bekwaamd in het terugdringen van het water, om overstromingen te voorkomen en om land te winnen voor steeds meer huizen, akkers, wegen en bedrijfsterreinen – maar nu duwt het water weer terug. De zeespiegel rijst, de rivieren zijn dan te vol en dan weer te leeg.

Het is een voorrecht om in een land te wonen waar je niet doorlopend in angst voor het water hoeft te leven. Dat is op veel plaatsen in de wereld anders: Bangladesh bijvoorbeeld, of de stad Djakarta, die steeds verder wegzakt. Die luxe is het product van eeuwen ervaring in de bescherming tegen het water, eerst door burgers en later door instanties als de waterschappen en de overheid. Ja, het is een luxe – maar luxe maakt lui. De gemiddelde Nederlander weet niet eens of zijn huis bij een overstroming droog staat of 2 meter onder water zou staan.

Er is een kentering gaande in de relatie van Nederland met het water. Het systeem loopt tegen zijn grenzen aan. Het land zakt en de waterwegen steken er soms meters boven uit. Om het land droog te houden, pompen we onszelf door inklinken en oxideren van de bodem steeds verder naar beneden. 'Het Nederlands systeem van polderbemaling voor de landbouw is op langere termijn letterlijk een race to the bottom', zegt landschapsarchitect Cees van der Veeke van het bureau LOLA. 'We hoeven slechts te wachten tot al die slappe veenpoldertjes vanzelf natte natuur worden.'

Nederland gaat het anders doen. Sinds een jaar of tien is het beleid: bouwen met de natuur, leven met het water. Dat betekent: minder defensief met het water omgaan, de druk eraf halen. Met de hete adem van de klimaatverandering in onze nek ontdekt Nederland dat het verstandig is zich meer te gedragen naar de fysische wetmatigheden van deze plek.

Het kunstbezit van het Rijksmuseum is gigantisch. Om een selectie voor Koele Wateren te maken hebben we ons gebaseerd op zes criteria.

1 Waterrijk

Nederland ligt in de laagste delta ter wereld. Een groot deel van Nederland ligt onder de zeespiegel. Volgens Saskia Maarse (*Onder de zeespiegel*) is de Nederlandse mentaliteit en zijn onze gewoontes "uiteindelijk vrijwel geheel te herleiden tot onze ligging aan het water, onze omgang met het water en ... ons leven onder de zeespiegel." We hebben in het depot van het Rijksmuseum naar werken gezocht waar het water vanaf druipt.

detail Hendrick M. Sorgh; Storm op de Maas [→ blz. 58]

2 Spreiding

We hebben geselecteerd op herkenbare, verspreid liggende plekken. Expliciet aanwezig zijn de wateren rond Doesburg, Enkhuizen, Amsterdam, Abcoude, Loosdrecht, Vianen, Leiden, Scheveningen, IJsselmonde en Schouwen. De selectie uit het Rijks wordt per museum aangevuld met toepasselijke werken uit de eigen collectie zodat de regionale touch verzekerd is.

detail Jacob Maris; Bomschuit op het Scheveningse strand [→ blz. 25]

3 Veelzijdigheid

Koele Wateren bestaat uit vier secties en per sectie zijn ongeveer tien schilderijen geselecteerd:

- Rivieren en dijken
- Plassen en vaarten
- Zee en zeevaart
- Vissers en strand

detail Anton Mauve; Trekvaart [→ blz. 49]

4 Tijdperken

Een zoektocht naar identiteit vraagt om een lange tijdslijn. De geselecteerde werken dateren uit de 17e, 18e en 19e eeuw. Het oudste werk in de expositie dateert uit 1617. Het essay van prof. James Kennedy verloopt ook langs historisch lange lijnen [→ blz. 29-48].

detail Arent Arentsz.; Vogeljager op een rivieroever [→ blz. 16]

5 Onbekende parels

In het depot van het Rijksmuseum zijn we op zoek gegaan naar voor ons publiek onbekende parels. Verrassingen, zodat er ook voor fijnproevers veel te ontdekken valt. We hebben er een groot aantal gevonden.

detail Anoniem; Landschap met overtoom [→ blz. 14]

6 Bekende namen

We hebben gezocht naar relatief onbekende werken van enkele grote meesters. Zo laten we werk zien van Jan van Goyen, Salomon van Ruysdael, Hendrik Willem Mesdag, Jacob Maris en Isaac Israels.

detail Isaac Israels; Jonge vrouw, uitkijkend over zee [→ blz. 24]

Jenny Reynaerts

“De hemel neemt in Holland een immense ruimte in, en de aarde trekt alleen maar een dunne lijn aan de onderkant van dit kader.”

Théophile Gautier

Jacob Maris; Schelpenvissen [→ blz. 25]

Jan Toorop; De schelpenvisser [→ blz. 60]

Willem Roelofs; De plas bij Loosdrecht [→ blz. 54]

museum – Rijksmuseum, Amsterdam
functie – senior conservator schilderijen
sinds – 2003
specialisme – 18e en 19e eeuw

privé –
geboortejaar – 1960
vrije tijd – tennis
lievelingsmuseum – Teylers Museum, Haarlem

Het Rijksmuseum is actief in het uitlenen uit de eigen collectie. In 2016 werden 756 objecten in bruikleen afgestaan, waaronder 151 schilderijen. In 2017 werden 1097 objecten uitgeleend, waaronder 208 schilderijen. In 2018 leende het Rijksmuseum 131 schilderijen uit, waaronder 38 schilderijen voor de tentoonstelling Lage Landen. Voor de reizende tentoonstelling Koele Wateren leent het Rijksmuseum gedurende anderhalf jaar 38 schilderijen en een penning uit.

Ben je van onder of boven de zeespiegel?

Ik ben geboren in Zuid-Limburg, in een dorpje bij Heerlen, zo’n 40 meter boven de zeespiegel. Ik ben getrouwd met een Maastrichtenaar. Het landschap van Limburg is nog altijd mijn landschap, met heuvels en vergezichten. Overigens woon ik al vanaf mijn zevende jaar in de randstad, ik ben een kind van de polder geworden in Leidschendam. En nu voel ik me al jaren een echte Amsterdammer.

Wat heb je met water?

Ik woon aan het water, op het het KNSM eiland in Amsterdam, met uitzicht over het IJ en het Amsterdam-Rijnkanaal. Boten voor de deur. Ik houd van de openheid van het water, het uitzicht, het zien varen. Op vakantie zoek ik ook het liefst de zee op, om er over uit te kijken, in te zwemmen en langs het strand te wandelen.

Wat mis je nog in de collectie van het Rijksmuseum?

Op mijn wensenlijst staat nog een top Claude Monet en een mooie Max Liebermann. Beiden bezochten Nederland en dat wil ik graag laten zien.

Wat is je favoriete schilderij uit de collectie Koele Wateren?

Daar hoeft ik niet lang over na te denken. Dat is het schilderij *Schelpenvissen* van Jacob Maris. Dit schilderij zuigt je op. Je hebt het gevoel dat je zelf in de branding staat. Je voelt de zilte lucht en de wind. Maris heeft met minimale middelen zoveel effect bereikt; de uitgestrektheid, de leegte heeft hij goed getroffen. En het formaat bevalt me ook zeer, dat vierkante, typisch Hollands geometrisch, bijna abstract. Het schilderij doet me denken aan een uitspraak van Théophile Gautier: “De hemel neemt in Holland een immense ruimte in, en de aarde trekt alleen maar een dunne lijn aan de onderkant van dit kader.”

Welk schilderij zou je ook thuis hebben willen hangen?

De schelpenvisser van Jan Toorop. Het is een schetsmatig schilderijtje, met een mooie lichtval, een paarse schaduw op zand. Ik denk dat hij het in Domburg geschilderd heeft, daar kom ik zelf ook graag. Zeeland heeft een speciaal licht, diffuus vanwege de vochtige atmosfeer. Jan Toorop is een veelzijdige, interessante kunstenaar. Hij kon met alle kunststromingen iets en gaf er zijn eigen draai aan. Hij is ook onze grootste Indonesische kunstenaar, koketteerde ook wel met zijn achtergrond. En hij was een fantastisch charmeur. Alle vrouwen vielen voor hem. Ik zou ook voor hem vallen.

En welk schilderij van Koele Wateren ga je missen op zaal?

Ik zal *De plas bij Loosdrecht* van Willem Roelofs op zaal missen. De directheid van dit werk laat ik graag aan onze bezoekers zien, dicht bij de schilder aan het werk kun je haast niet komen. Sinds 1841, toen de verftube werd uitgevonden, konden schilders buiten schilderen. Roelofs noteerde op zijn schets: ‘effet de matin’, dus het is een impressie van een ochtend aan de plas. Het Rijksmuseum heeft dit werk in 1923 per testament van de heer C. Reich verkregen. Voor het Rijksmuseum was het echter toen te modern en is het in 1923 aan het Stedelijk Museum uitgeleend. In 1978 kregen we het terug, omdat het toen niet meer modern genoeg was voor het Stedelijk. Op de lege plek van Roelofs in zaal 1.18 van het Rijks, zal ik tijdens Koele Wateren een andere Roelofs hangen, ook een impressie van buiten.

Wat is voor het Rijksmuseum het voordeel van de samenwerking met de vijf stadsmusea?

We kunnen op deze manier een groot deel van onze collectie laten zien die anders in het depot zou hangen. Het is ook bijzonder om sommige schilderijen terug te brengen naar de plaats waar ze ontstaan zijn. En we leren om iets flexibeler te zijn in onze processen en voorwaarden, al mag het ook weer niet al te flexibel worden, we blijven trouw aan onze kwaliteitseisen.

Eric-Jan Pleijster LOLA Landscape Architects

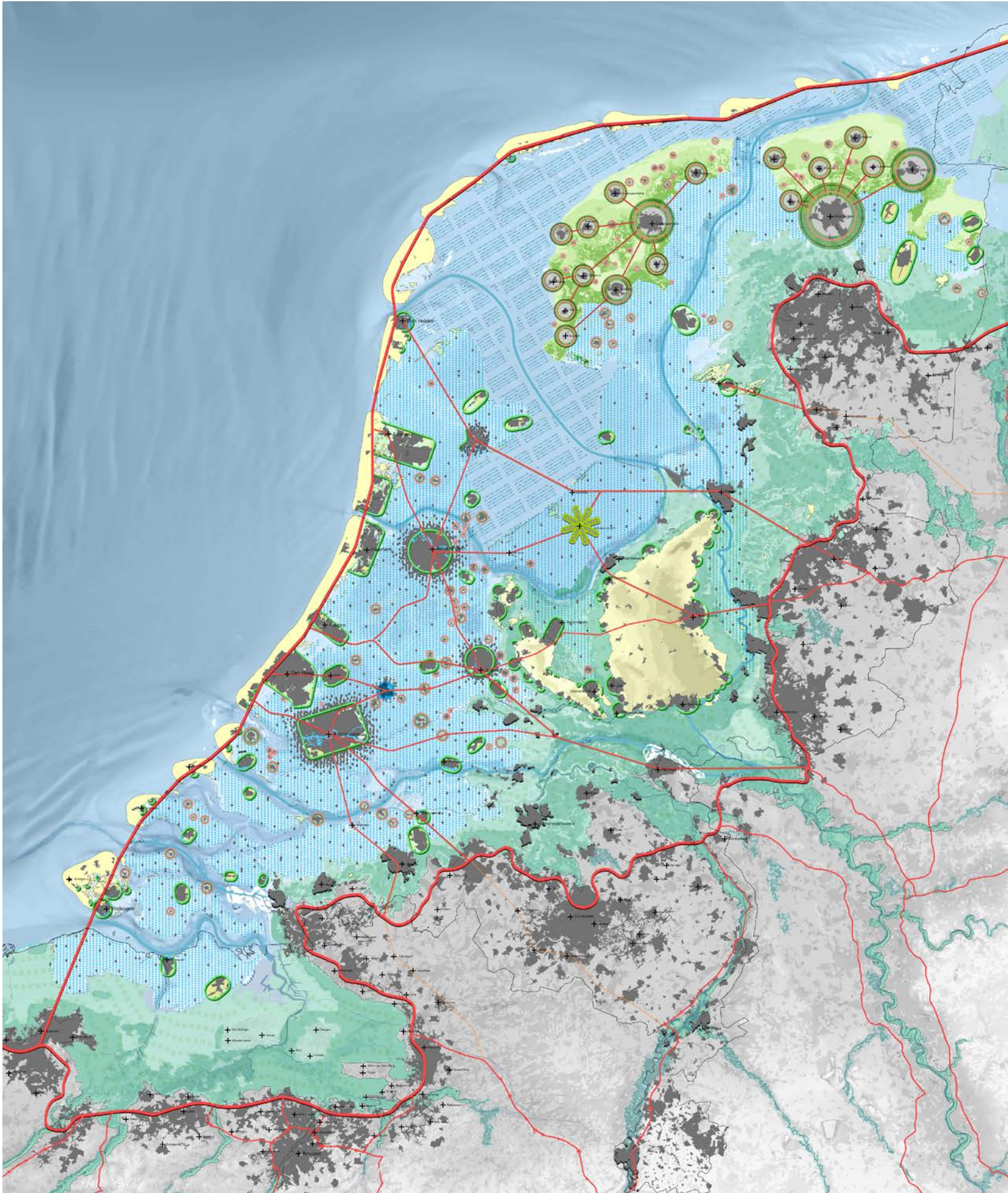
“Wanneer de zee inderdaad met meerdere meters per eeuw gaat stijgen, dan is een nieuw concept nodig.”

Eric-Jan Pleijster

Stichting M5 heeft aan LOLA Landscape Architects uit Rotterdam gevraagd om over dit nieuwe concept na te denken. LOLA maakte eerder het boek Dijken van Nederland en voor het Hoogwaterbeschermingsprogramma schetste LOLA in 2018 het toekomstbeeld 'Nederland Oostwaarts 2100'. Voor stichting M5 heeft LOLA dit toekomstbeeld uitgewerkt tot plan B; een visie op een denkbare toekomst van Nederland in 2200.

Met de kunstwerken uit de collectie van het Rijksmuseum kijken we eeuwen terug. Hoe zagen de schilders ons waterland in de afgelopen eeuwen? In het project Koele Wateren kijken we ook vooruit. We voegen een futuristische laag toe aan de kunsttentoonstelling. Hoe ziet Nederland er over tweehonderd (MMCC) jaar uit? Zijn we dan nog steeds bezig de dijken te verhogen? De meeste experts zijn het erover eens dat dijkverhoging het op de lange duur niet houdt. De stijging van de zeespiegel in combinatie met een daling van de bodem vraagt om een nieuwe aanpak. Peter Kuipers Munneke, meteoroloog, formuleerde de uitdaging in 2018 heel pregnant: “De vraag is niet óf Nederland onder water verdwijnt, maar wannéér...” (NRC 13-7-18)

Nederland worstelt al eeuwenlang met het water van de rivieren en de zee. Door samen te werken, te anticiperen en visionaire plannen te ontwikkelen, is deze worsteling tot nu toe meestal goed afgelopen. Monniken, boeren, landheren, dijkgraven, ingenieurs en landschapsarchitecten hebben in de loop der eeuwen in Nederland de oppervlakte verhouding tussen aarde en water bepaald. De Westfriese Omringdijk was een van de eerste visionaire prestaties, 126 kilometer lang. Het is een van de allergrootste waterbouwkundige werken uit de middeleeuwen. De inpoldering van de Beemster in de 17e eeuw was ook een prestatie van formaat. De aanleg van de Afsluitdijk was eveneens een primeur; nog nooit eerder was er in de wereld in open getijdewater zo’n lange afsluitdam gebouwd. De spectaculaire stormvloedkering, de Oosterscheldedam, vijftig jaar na de Afsluitdijk, wordt wel het achtste wereldwonder genoemd. In het begin van onze 21e eeuw is het project 'Ruimte voor de rivier' opgeleverd, minder macho en meer judo, en ook een voorbeeldig project voor de wereldwijde wateropgave. Voorlopig. Wanneer de zee inderdaad met meerdere meters per eeuw gaat stijgen, dan is er een nieuw concept nodig.

LOLA PLAN B – Nederland 2200

Waterstaat MMCC – De zilte teelt van Hoorn

Waterstaat MMCC – Zutphen, HanzeCity

Waterstaat MMCC – Deltaterp Harlingen

Waterstaat MMCC – Mainport Bergen op Zoom

Waterstaat MMCC – Gouda Atlantis

M5 heeft per stad workshops georganiseerd om te fantaseren over de kansen die de zeespiegelstijging biedt. Culturele en economische voorzieningen uit de Randstad verhuizen naar Brabant en Gelderland. De weilanden in Holland worden akkers voor wieren en algen. Zo ontstaan vijf scenario's.

- In Hoorn gaat het om de cultivering van het waterland.
- Zutphen wordt booming en krijgt een strand.
- Harlingen komt te liggen op een superterp.
- Bergen op Zoom neemt het Concertgebouw van Amsterdam over.
- Gouda zet in op onderwater toerisme.

Metropolisfilm uit Utrecht heeft deze vijf scenario's gegoten in vijf korte animatiefilms. Ton Wolswijk van Metropolisfilm tekent voor de kwaliteit van de animatie. De films beginnen steeds met een duik in het verleden en zoomen daarna in op de toekomst. Prof. James Kennedy laat zijn licht schijnen over het verleden. Eric-Jan Pleijster licht de toekomstvisie toe. En vijf inwoners uit de vijf steden acteren als verslaggever over tweehonderd jaar. De titel van de film luidt: Waterstaat MMCC.

Zo is Koele Wateren niet alleen een kwestie van genieten (van fantastische kunstwerken), van herkenning of ontkenning (van onze identiteit), maar ook van bewustwording (van de toekomst van onze waterhuishouding).

SCHILDERS VAN DE KOELE WATEREN

In Nederland wil ik niet leven,
Men moet er steeds zijn lusten reven.
In Nederland wil ik niet sterven,
En in de natte grond bederven
Waarop men nimmer heeft geleefd
Dan blijf ik liever hunkerend zwerven.

J. Slauerhoff

Anoniem

Landschap met overtoom,
ca. 1660

olieverf op doek, 120 x 169 cm

Dit fraaie landschap wordt gedomineerd door een houten stelling, even buiten een dorpskern. Het is een overtoom, een sterk staaltje Nederlands vernuft. Sinds het begin van de 17e eeuw konden met dergelijke constructies vaartuigen uit het water over de dijk worden gesleept. Hiermee werd zonder tussenkomst van een schutsluis het hoogteverschil tussen twee waterwegen overbrugd. Links van de overtoom zijn enkele figuren te zien, die wellicht wachten op het moment waarop hun boot over de dijk wordt gesleept.

Simon Abrahamsz.

Holland, ze zeggen: je grond is zo dras –
Maar mals zijn je weiden en puik is je gras
En vet zijn je glanzende koeien.
Holland, ze zeggen: je bent maar zo klein –
Maar wijd is je zee en je lucht is zo rein
En breed zijn je krachtige stromen.

Aert Anthonisz. (1580-1620)

Schepen voor IJsselmonde, 1617

olieverf op paneel, 42 x 80 cm

Een historisch moment: Het schip De Eendraght keert terug van een ontdekkingsreis naar Kaap Hoorn. Rond het schip zeilen het Statenjacht en andere schuiten. Een levendig tafereel uit 1617 met veel schepen voor het dorp IJsselmonde, bij Rotterdam. Na de val van Antwerpen in 1585 maakten de

Noordelijke Nederlanden handig gebruik van de ligging aan rivieren en de zee. Een bloeiende economie was het gevolg. In 1591 verhuisden de ouders van Aert Anthonisz. van Antwerpen naar Amsterdam. Daar werd hij beroemd. Ooit hing dit schilderij van Anthonisz. in het bekende kunstkabinet van boterhandelaar Sybren Bos uit Harlingen. In 1888 werd zijn kunstcollectie geveild en kwam onder meer dit schilderij in het bezit van het Rijksmuseum.

Arent Arentsz. (1585-1630)

Vogeljager op een rivieroever,
ca. 1630

olieverf op paneel, 24 x 33 cm

In het uitgestrekte rivierlandschap zijn aan de horizon twee kerktorens en een molen te zien. Aan de oevers hangen fuiken te drogen en in het midden wordt de vangst door de visser binnen-gehaald. Het verstillde landschap kan ieder moment worden opgeschrikt door een schot van de jager. Velduil en grutto legden al het loodje.

Weer is het nacht,
De stoelen staan gespitst
De spiegel wordt
een zeer oud schilderij:
De deur is dicht.
Elk ding lijkt nu verdacht.
Stil staart de smalle reigerblik
van 't licht.

Paul Rodenko

Ludolf Bakhuysen (1630-1708)

Het IJ voor Amsterdam
met het fregat De Ploeg, 1673

olieverf op doek, 68 x 81 cm

bruikleen van de gemeente Amsterdam

(legaat A. van der Hoop)

Ludolf Bakhuysen was een van de meest populaire zeeschilders in de Republiek. Hij laat de Nederlandse vlag fier wapperen op het oorlogsschip. De vlag is een medium voor identificatie, typisch Nederlands. In de schilderkunst van andere Europese zeemachten zoals Venetië, Spanje en Engeland is de vlag veel minder prominent aanwezig.

Ludolf Bakhuysen (1630-1708)

Nederlandse schepen
op de rede van Texel, 1671

olieverf op doek, 92 x 140 cm

Op de rede van Texel wachtten schepen vanuit het Zuiderzeegebied op gunstige wind om uit te zeilen. Schepen met een te grote diepgang sloegen hier de goederen over op schepen die meer geschikt waren voor de ondiepe Zuiderzee. De Gouden Leeuw was een van de schepen op de rede. Op de voorgrond zijn militairen en burgers te zien.

De verste van mijn verre steden,
als met een duimstok afgezet.
Drie jaar – al drie? Drie jaar geleden...
een grijze streep op Texels rede:
Den Helders lage silhouet.

Christiaan Terpstra

Jeronymus van Diest (II)

(1631 - 1677)
Riviergezicht, ca. 1660

olieverf op paneel, 32 x 37 cm
schenking van de heer H.J. Pflugst, Londen

Jeronymus van Diest was een navolger van schilder Jan van Goyen. Het schildersvak leerde hij van zijn vader, de zeeschilder Willem van Diest. Jeronymus van Diest woonde en werkte zijn hele leven in Den Haag, waar hij actief was in de burgerwacht en het gilde. Op dit schilderij met afgeladen veerpont op een brede, trage Hollandse rivier heerst een vredige rust.

Denkend aan Holland
zie ik brede rivieren
traag door oneindig
laagland gaan.

Hendrik Marsman

Joost Cornelisz. Droochsloot

(1586 - 1666)
Riviergezicht, 1650

olieverf op paneel, 57 x 87 cm
legaat van A.A.M. Sträter, Amsterdam

Het was de schilder niet te doen om een topografische juiste weergave. Droochsloot wilde de bedrijvigheid op beide rivieroeveren etaleren. Zigzaggend van links naar rechts toont hij een veelheid aan details, verhalen en kleine anekdotes.

En komt de lente in het land,
dan fonkelt de rivier,
de vis springt naar de overkant
en zedig wuift het wier;
en nergens is natuur zo fris,
waar twee verzameld zijn,
als tussen madelief en lis
in Hollands springfontein.

Bertus Aafjes

Jacob Esselens (1626 - 1687)
Strandgezicht, ongedateerd
olieverf op doek, 42 x 51 cm

Esselens was een Amsterdamse handelaar in zijde en fluweel. Hij had diverse wevers in dienst en reisde door heel Europa. Als schilder was Esselens autodidact. Op de voorgrond van zijn schilderij kopen een man en een vrouw vis op het strand.

Ik ben geboren uit zonneglaren
En een zucht van de ziedende zee.

Jacques Perk

Paulus Constantijn La Fargue
(1729 - 1782)
De zwaai- en trekvaart in Leidschendam, 1756
olieverf op paneel, 40 x 50 cm

Tot halverwege de 19e eeuw bleef de trekschuit de populairste vorm van openbaar vervoer in Nederland. Dankzij een uitgebreid netwerk van trekvaarten door de vlakke, waterrijke delen van Nederland, kon er eenvoudig en goed-

koop gereisd worden. In een zwaai- en trekvaart, een verbreding van het vaarwater, zoals hier in de trekvaart tussen Den Haag en Leiden, kon een te breed schip met veel stuurmanskunst 'zwaaiend' gekeerd worden.

En de beken zingen het mee,
en alle de wateren lachen en klagen
of zij van eeuwigheid gewagen,
tot aan de zee.

A. Roland Holst

Paul Gabriël (1828 - 1903)
Molen bij een plas, ongedateerd

olieverf op doek, 29 x 47 cm

legaat van de heer J.B.A.M. Westerwoudt, Haarlem

Gabriël schilderde tot op hoge leeftijd buiten in de omgeving van Kortenhoef; de plassen, de molens, het riet en de knotwilgen. Deze omgeving is naar hem genoemd: 'Het land van Gabriël'.

De Kortenhoefse Plassen worden tegenwoordig beheerd door Natuurmonumenten. 'Het land van Gabriël' is nog goed herkenbaar sinds het geschilderd werd.

Jan van Goyen (1596 - 1656)
Gezicht op een gefantaseerde stad
aan een rivier met de toren
van Saint Pol uit Vianen, 1649

olieverf op paneel, 65 x 97 cm

schenking van mevrouw S. van Embden Bonnist,
Mamaroneck

Onderweg tijdens zijn vele reizen, schetste Jan van Goyen alles wat hem beviel en bruikbaar was in zijn schilderijen. Zoals gebruikelijk in de 17e eeuw plaatste hij topografische details zonder blikken of blozen in een imaginair landschap. Herkenbaar is de toren van Saint Pol, onderdeel van kasteel Batestein in Vianen. Veel aandacht is er voor een imposante wolkenlucht en tal van verhalende details, zoals een boer die koeien melkt op de oever en het vervoer van mensen – en zelfs een koetsje met paard – over het water.

Morgens aan de rivier,
morgens waarin
hij nog lijkt te overwegen
waarheen hij die dag
weer zal gaan.

Rutger Kopland

Isaac Israels (1865 - 1934)
Jonge vrouw, uitkijkend over zee,
ca. 1900

olieverf op karton, 61 x 45 cm

legaat van de heer en mevrouw Drucker-Fraser,
Montreux

Isaac Israels is de schilder van het dagelijks leven in de grote stad, de winkels, de modeateliers, de cafés. Hij schilderde portretten, naakten en strandtaferelen. Israels wordt wel beschouwd als de belangrijkste impressionistische schilder van Nederland. De jonge vrouw op dit schilderij is ons onbekend.

24

Jacob Maris (1837 - 1899)

De brug, ca. 1879

olieverf op doek, 42 x 74 cm

legaat van de heer C.D. Reich

In de buurt van zijn woonplaats Den Haag schilderde Maris deze hoge brug. De olijfkleurige korstmossen op de stenen van de brug vormen een mooi contrast met de oranje pannendaken verderop. De zandschipper steekt een pijpje op en de vrouw links draagt een juk met twee melkemma's.

Ze keek naar de zee en ging daarin op
op in dat kijken en in de zee
zozeer dat wij later zelfs van haar voeten
geen spoor konden vinden

Rutger Kopland

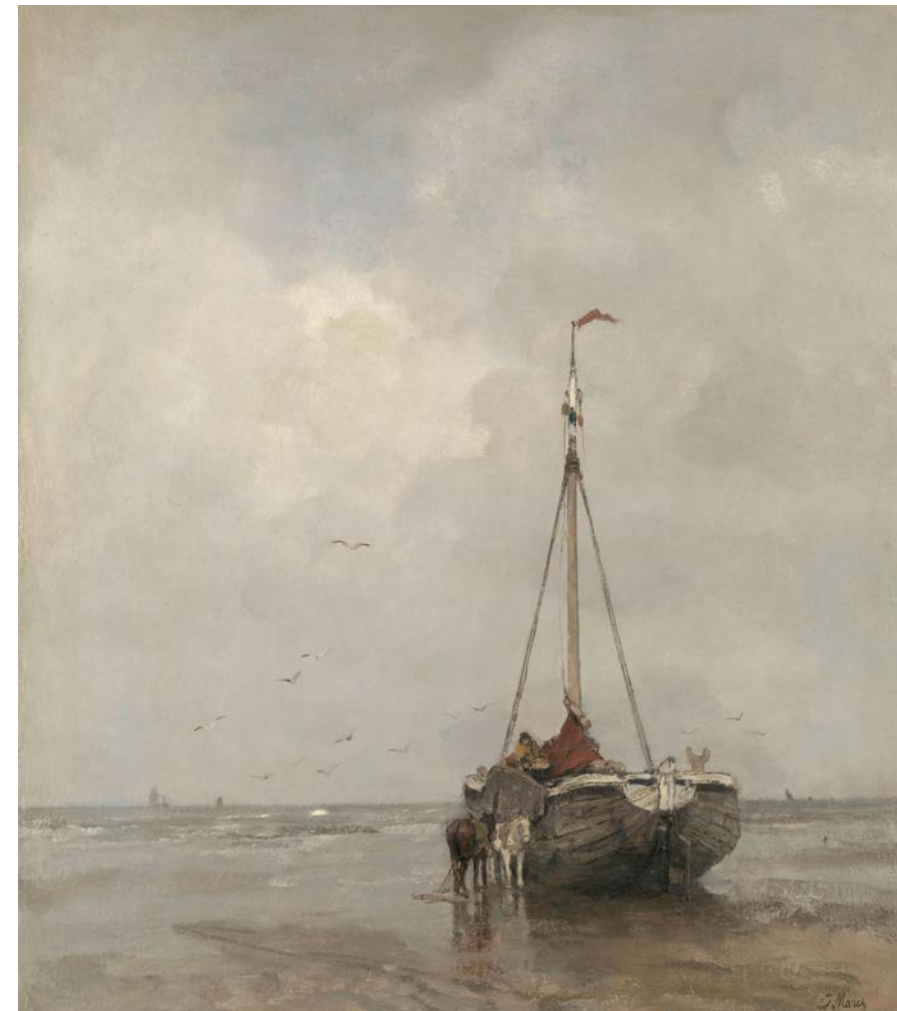
Isaac Israels (1865 - 1934)

Twee ezeltjes, ca. 1900

olieverf op karton, 46 x 61 cm

legaat van de heer en mevrouw Drucker-Fraser,
Montreux

Ezeltje rijden was een geliefd tijdverdrijf aan het strand van Scheveningen. Rond 1820 kwam in deze eerste Nederlandse badplaats het toerisme voorzichtig op gang met een klein badhuis. Na de opening van het Kurhaus in 1885 groeide Scheveningen uit tot een mondaine badplaats.

Jacob Maris (1837 - 1899)

Bomschuit op het Scheveningse strand, ca. 1885

olieverf op doek, 101 x 90 cm

schenking van mevrouw W.C.S. Drucker - de Koning,
Den Haag

Een bomschuit is een schip dat kan landen op het strand. Scheveningen had nog geen haven toen Maris dit schilderde. De schuit vormde voor Maris haast een excuus om zich te kunnen uitleven in het schilderen van lucht en water. Het schilderij ontstond in zijn atelier, waar de kunstenaar stabiele werkomstandigheden had. Zijn stelling luidde: "Men moest wel overdrijven om de macht der kleuren te leren kennen."

De grijze hemel is afwiss'lend lichter
En donkerder dan 't grijze watervlak;
't Was op die dingen dat zeeman als dichter
Acht gaven, vroeger, als de storm opstak.

Simon Vestdijk

Soms in de hoge noen
der hete zomerdagen
Ontspant de vissersknaap,
die loom zijn leden baadt
Half scherts, half medelij,
’t paard van de schelpenwagen
Dat hinnikt van genot en wild
de hoeven slaat.

Geerten Gossaert

Jacob Maris (1837 - 1899)
Schelpenvissen, 1885
olieverf op doek, 115 x 128 cm
schenking van de heer en mevrouw Drucker-Fraser,
Montreux

In de schetsmatig weergegeven
branding van de Noordzee vissen
twee mannen met schepnetten op
schelpen. Hun vangst wordt verzameld
in de gereedstaande karren. De schelpen
waren bestemd voor de kalkbranderijen
waar ze in flesvormige kalkovens werden
gebrand tot schelpkalk. Deze kalk werd
gebruikt in de bouw.

Jacob Maris (1837 - 1899)
Strand bij avond, 1890
olieverf op doek, 49 x 91 cm
schenking van de heer en mevrouw Drucker-Fraser,
Montreux

Met rake verfstreken is het Noordzee-
strand geschilderd. Strand en water
gaan haast naadloos in elkaar over
en op de scheiding van beide oefent
een schelpenvisser zijn vak uit.

Met krachtige halen vist de man de
schelpen uit de branding, om ze daarna
in zijn gereedstaande kar te gooien.

LAGE LANDEN BIJ DE ZEE

“Dit land is grotendeels
door mensenhanden gemaakt:
bedijkt, ingepolderd en ontgonnen.
De aanpassing aan en de strijd
tegen het water is een rode draad
in de geschiedenis van deze regio.”

uit: *De canon van de Nederlandse geschiedenis*

detail Anoniem;
Landschap met overtoom
[→ blz. 14]

29

The art of a nation

James Kennedy

In 1948 verscheen een voor Nederlanders onbekende en markante klassieker met de prachtige titel: *Dredge, Drain, Reclaim. The Art of a Nation*. Al werd het door een Nederlander geschreven en door een Nederlandse uitgever (Martinus Nijhoff) gepubliceerd, toch zou het boek nooit verschijnen in de moedertaal van auteur dr. Johan van Veen. Bij het Engelstalige publiek gingen de boeken als warme broodjes over de toonbank. Er kwamen vier herdrukken; de laatste in 1962, kort na Van Veen's dood. Toen ik in de jaren tachtig belangstelling begon te krijgen voor de naoorlogse Nederlandse geschiedenis, was het een van de weinige teksten in Amerikaanse bibliotheken over dat tijdperk. Er was geen man met meer autoriteit op het gebied van de Nederlandse waterhuishouding dan Van Veen. Als vooraanstaand ingenieur bij Rijkswaterstaat, werkte hij lange tijd aan de grote rivieren en het analyseren van zandstromen. Hij overdonderde de organisatie telkens weer door zijn gedecideerde genialiteit en de publicatie van tientallen rapporten en geschriften. Al in de jaren dertig uitte hij de waarschuwing dat de dijken in Zuidwest-Nederland te laag waren. Zijn grootste betekenis zou echter zijn

James Kennedy,
historicus.
Hoogleraar moderne
Nederlandse geschiedenis
aan de Universiteit van
Utrecht, tevens voorzitter
van commissie Herijking
Canon

als ‘vader van het Deltaplan’. Hij geloofde dat Nederland alleen effectief beschermd kon worden tegen de zee door een ‘Groot Verlandingsplan’ waarin de levensgevaarlijke zee-armen, van Zeeuws-Vlaanderen tot Vlieland, door zand gedicht zouden worden. Indien uitgevoerd naar Van Veen’s wens, zou dit eigenlijk een terugkeer in de tijd betekenen, naar de Nederlandse kust zoals die was vormgegeven rond het jaar 800, vóór de tijd dat ‘Gods schepping door mensen was aangetast’, zoals hij meende. Dit plan zou in de jaren vijftig feitelijk worden opgepakt, maar veel sneller en minder ‘natuurlijk’ dan Van Veen voor ogen had.

Dredge, Drain, Reclaim werd grotendeels geschreven tijdens de oorlog, toen Van Veen’s veldwerk stil lag. Het boek behandelt de ruim duizendjarige geschiedenis van Nederlanders en hun strijd tegen het water. Het biedt een overzicht van de polderbemaaling, baggerwerken en inpolderingen door de tijd heen. Dit was een harde en meedogenloze geschiedenis, maakte Van Veen duidelijk: werken, overleven en toch vaak genoeg door het water verdreven worden. De oude leus *Frisia non cantat* – ‘Friesland zingt niet’ – zou daarop duiden. Maar het boek is ook een visie op de identiteit van Nederland en zijn inwoners. De opdracht aan de inwoners van dit land was, volgens Van Veen, al eeuwen geleden aangegeven door de Friese rechters, de Asega’s:

“Maak de sluizen schoon, bagger de sloten, repareer de grote en kleine wegen, verhoog en versterk de dijken en dammen, leg duikers aan onder de weg opdat het water kan passeren; werk in de lente aan de zeedijken, in de zomer aan het verwijderen van vegetatie en gooi dit aan de kant, en bewerk tijdens de hoogzomer de ganse dag het land.” (23, 1948)

Hun oordeel geldt nog steeds: “Dit is nog steeds de wet van de Lage Landen!” Hij legt uit: “Ons ras moet nog steeds het gebod volgen om alles met betrekking tot de dijken, dammen en het ontwateringssysteem schoon en in goede conditie te houden.” Dit gebod is niet gemakkelijk te gehoorzamen voor Nederlanders, want hun individualisme maakt hechte samenwerking moeilijk. “Maar als we het land netjes onderhouden en vruchtbaar willen houden, moeten we deze klus samen klaren, of men wil of niet.” De sterk toegenomen bevolking van het land – zo’n tien miljoen inwoners – maakte de opdracht des te nijpender.

Somber was Van Veen echter allerminst, want de toekomst was hoopvol. De auteur herhaalt een van zijn favoriete zinnen: “Holland is nog niet klaar – het zal niet klaar zijn totdat de zee volledig is uitgedreven en het land een paradijs is geworden.” Van Veen vindt Nederland (al in de jaren veertig!) behoorlijk paradijslijk geworden, dankzij de voortdurende inzet van de inwoners gedurende vele eeuwen: “Schoonheid en zorg kenmerken dit land. Het lijkt vanuit de lucht een keurig lustoord.” In tegenstelling tot

andere lage landen in de wereld is Nederland een welvarend land geworden, met een uitzonderlijk gezonde bevolking en efficiënte landbouw. Deze resultaten zijn allemaal het gevolg van de vlijt en de scheppingsdrang van vele generaties Nederlanders. Daarom staat het land nu al bijna “aan de top van wat men zou kunnen aanduiden als technische beschaving- een positie die Nederland in de toekomst hoopt te kunnen handhaven.”

Somber was Van Veen echter allerminst, want de toekomst was hoopvol.

detail Arent Arentsz.;
Vogeljager op een rivieroever [→ blz. 16]

“Wie niet meedijkt in nood, verbeurt zijn erf, luidde een der oudste wetten van ons land. Wie zijn plicht jegens de gemeenschap verzaakt, wordt gestraft. Het is een billijke en rechtvaardige wet...Wie nu niet meedijkt, wie nu niet helpt een dam op te werpen tegen de gevaren, die de mensheid bedreigen, verliest meer dan zijn erf. Hij verliest zijn vrijheid, hij zal alles verliezen wat aan het leven waarde en inhoud geeft. Die dijk moeten wij bouwen door gemeenschappelijke inspanning, door samenwerking. In de eigen gemeente, in het eigen land en in de wereld, tezamen met alle volkeren die, als wij, de grondslagen onzer beschaving willen behouden en versterken. De grondslagen: Christendom, gemeenschapszin, vrijheid en vrede.”

Net als Van Veen leggen de sociaaldemocratische opstellers van deze handleiding veel nadruk op ‘gemeenschapszin’. De Nederlanders waren volgens hen naar hun aard geen natuurlijke ‘polderaars’ – om een hedendaags begrip te gebruiken – ze moesten altijd herinnerd worden aan hun verantwoordelijkheden teneinde verslonzing tegen te gaan. Het water dwong de Nederlanders tot samenwerking en dat was hun gemeenschappelijk lot – en opdracht.

detail Isaac Israels; Jonge vrouw, uitkijkend over zee [→ blz. 24]

Een tweede aspect dat eruit springt is de drang naar beheersing van het water. Dat zou je misschien van een ingenieur als Van Veen verwachten, al behoudt hij ondanks al zijn strenge ‘meten-is-weten’ toch iets van een mysticus. De ingenieur lijkt in zijn beschrijving soms eerder een kunstenaar dan een technicus; in het kielzog van God kneedt hij klei en vormt hij zand. Het gaat Van Veen ook om ‘the art of a nation’. Maar uiteindelijk zijn het de beloftes van technisch vernuft die leidend zijn voor deze man, die zelf meerdere technologische uitvindingen op zijn naam had staan.

Hoe bepalend zijn de ligging in de delta van grote Europese rivieren en de ligging aan zee voor de identiteit van Nederland?

Van Veen stond in zijn streven naar ‘technische beschaving’ zeker niet alleen. Overal in de wereld leken ingenieurs de toekomst in te luiden met hun ongeken­de vermogen om het ene na het andere technische wonder in het leven te roepen. Dat was ook het geval in Nederland. Als je tussen pakweg 1930 en 1970 in Nederland leefde, zag je overal de ‘grote projecten’ die vaak met water te maken hadden: Het inpolderen van de Wieringermeer, de voltooiing van de Afsluitdijk, de creatie van eerst de Noordoostpolder en later Flevoland, de uitbouw van de Rotterdamse haven tot de grootste ter wereld, en natuurlijk het

uitvoeren van het imponerende Deltaplan, dat overigens pas in 2010 helemaal voltooid zou worden. Wie zou zich niet laten verleiden om de spannende maar succesvolle strijd tegen het water te zien als het kernelement van de nationale identiteit? De bekende illustrator Peter Spier, een Nederlander die zich ook richtte op een Engelstalig publiek, vroeg zich in zijn *Of Dikes and Windmills* retorisch af:

“Zullen ze ooit stoppen met baggeren en afwateren, met het bouwen van nieuwe dijken en het pompen van zand en klei? Nee. Niet heel waarschijnlijk. Zij niet. Zolang als er een emmer vol water achter is gebleven in de zee, zullen de Nederlanders proberen om het te omdijken en er land van te maken!”

(187, 1969)

Spier verwachtte dat het niet lang zou duren voordat Nederlanders de hele Waddenzee zouden droogleggen en hij leek daar weinig moeite mee te hebben.

De visie van Johan van Veen vormt de aanzet tot de hamvraag van dit essay: Hoe bepalend zijn de ligging in de delta van grote Europese rivieren en de ligging aan zee voor de identiteit van Nederland? In het midden van de twintigste eeuw – in Van Veen’s tijd – kon je nog een mooi verhaal maken van de strijd tegen het water als wezens­merk van de Nederlandse identiteit. De omgeving maakte dit zichtbaar en bond Nederlanders samen in een herkenbaar, bestendig en nobel nationaal project. Ook bond het water de Nederlanders samen in het alledaagse: Bert Haanstra’s *Spiegel van Holland* (1950) laat Nederlandse landschappen en verschillende taferelen zien in de weerspiegelingen van het water. Zijn portret van de binnenvaart in de film *Alleman* (1963) maakte dit doodgewone en dagelijkse werk tot een terugkerend refrein van Nederland.

Maar mocht je iets durven zeggen over de identiteit van Nederland – altijd een hachelijke onderneming – zou je nu dan nog steeds zo’n verband leggen tussen delta en identiteit? Wij staan ondertussen op enige afstand van de periode van de Wederopbouw en wellicht ook van de heersende waarden van die tijd. We zouden er niet meer aan denken om de Wadden droog te pompen, of – zoals ooit de ambitie is geweest – heel de Markerwaard. We kunnen ons ook afvragen: Was water wel ooit zo identiteitsbepalend – zelfs in de jaren veertig – voor Nederlanders en hun gedeelde verleden?

Waterland als erfgoed

Nog steeds wordt geregeld verwezen naar de betekenis van water voor de Nederlandse identiteit. Van Veen’s *Dredge, Drain, Reclaim* heeft in *The Dutch and Their Delta. Living Below Sea Level* van Jacob Vossestein een waardige opvolger gevonden. Over het effect van het water op de cultuur en de mentaliteit van Nederlanders is Vossestein – ook een Nederlander die zijn land vooral voor buitenlanders vertolkt – nog directer en uitvoeriger:

“De Nederlanders hebben hun eigen omgeving altijd zelf vormgegeven – niet een vorst of enige andere autoriteit [...] Het kan dan ook niet als verrassing komen dat Nederlanders een onafhankelijk en zelfverzekerd volk zijn. Ze hebben veel zelfvertrouwen en worden niet snel geïntimideerd of aan het wankelen gebracht, ook omdat overstromingen of dijkdoorbraken weinig ruimte geven aan besluiteloosheid. Ze zijn vastberaden in hun nuchterheid en houden van aanpakken. In het streven naar droge voeten hebben de Nederlanders – vooral in de provincies dichtbij de zee – een krachtig besef van autonomie en een zelfbewust en actiegericht pragmatisme ontwikkeld. Zij zijn beloond voor hun eeuwenlange ijverige inzet met een welvarend land dat grote democratische vrijheden geniet.” (288, 2011)

Deze inzet vereiste ook samenwerking, zoals in de waterschappen. Overleg en coalitievorming in een samenleving met diffuse machtsstructuren werden noodzakelijk. “Het wekt geen verbazing dat de Nederlanders dit zelf het ‘poldermodel’ (289) hebben genoemd”, concludeert hij.

Ook Vossestein staat niet alleen in zijn opvattingen over Nederland en zijn verlangen om dit verhaal bekend te maken aan buitenlanders. Het Nederlands Bureau voor Toerisme en Congressen (NBTC) weet heel goed dat je Nederland als waterland moet verkopen in de beeldvorming. Dat sluit goed aan bij de buitenlandse verwachtingen, al dan niet gevormd door het negentiende-eeuwse fantasieverhaal van een Amerikaanse auteur over Hans Brinker. Het NBTC laat op de website helder zien hoe water het nationale karakter heeft bepaald:

“Een groot deel van Nederland ligt onder de zeespiegel. Dit maakt ons land bijzonder. Nog uitzonderlijker is de manier waarop we omgaan met deze ligging en het landschap dat hiervan het resultaat is: innovatieve bouwwerken, grote inpolderingen, landschappelijke aanpassingen en een grote hoeveelheid kennis op het gebied van watermanagement. Ons unieke karakter fascineert bezoekers over de hele wereld.”

detail Jan Toorop; De schelpenvisser [→ blz. 60]

Ook voor de Nederlander zelf lijkt water heel dichtbij als je kijkt naar de erfgoedsector. Er staan maar liefst 43 musea in Nederland bekend als ‘maritiem’. Verspreid over het hele land zijn er opvallend veel musea over de visserij, en ook andere thema’s komen aan bod: de sleepvaart, de binnenvaart, de scheepswerven en havens, het baggerwezen, de wrakken en de reddingsdiensten, de mariniers, de zompige landschappen en de verschillende eilandenculturen, en last but not least de waterrijke geschiedenis van de veenkoloniën. Ook letterlijk is er geen voorwerp in de ‘maritieme’ geschiedenis te klein om aandacht aan te schenken: denk aan het Flessenscheepjesmuseum in Enkhuizen. En de lijst is nog niet eens compleet. Er zijn bijvoorbeeld nog het Nederlands Watermuseum, het Watersnoodmuseum en het Waterliniemuseum. Het geeft overduidelijk aan hoe vaak water terugkomt als thema.

Water komt als thema ook veel voor in de moderne vaderlandse geschiedenis. Van de recente ’68 iconen van Nederlandse bodem’ noemen we de Afsluitdijk, Amsterdam Grachtengordel, Deltawerken, Elfstedentocht, Giethoorn, Hollandse Nieuwe, Kinderdijk, Skûtsjesilen, Viking, Wadden en Zaanse Schans. Ook hebben wetenschappers en schrijvers veel aandacht gegeven aan talloze relaties tussen Nederland en het water. In een van haar open paviljoenen – waar je directe toegang hebt tot de boeken - heeft de Koninklijke Bibliotheek 1.813 titels verzameld onder de kop ‘Nederland waterland’. Daar word je doordrongen van de wijze waarop het water de Nederlandse cultuur op allerlei terreinen doordringt.

Dit alles leidt bijna ontegenzeggelijk tot de conclusie dat de Nederlandse delta bepalend is voor de wijze waarop Nederlanders over zichzelf en hun verleden denken. Samen beschouwd zou je ook zo’n conclusie kunnen trekken uit de rijkdom van de kunstwerken te zien in Koele Wateren.

Problemen in de beeldvorming

Beeldvorming schept – soms letterlijk – haar eigen waarheid. Als Nederlanders bewust hun eigen identiteit putten uit het water, wat valt daar tegenin te brengen? Toch moeten we enkele bedenkingen de revue laten passeren.

Om algemeen te beginnen: identiteit is een subjectieve, telkens veranderende projectie van wat je wilt dat je in wezen bent, een ‘statement’ bestemd voor anderen en voor jezelf. Nationale identiteit, net zoals andere vormen van identiteit, komt voort uit gedeelde ervaringen, gedeelde waarden en gedeelde doelstellingen. Als deze identiteit staande blijft in de vergelijking met anderen, hoeft ze niet als fictie te worden verworpen; ze kan gegrondvest zijn in de wijze waarop mensen hun verleden hebben beleefd. Maar zulke identiteiten zijn onvermijdelijk selectief, subjectief en eenzijdig. Ze zijn, naar Benedict Anderson, verbeelde gevoelens van verbondenheid. Identiteiten vergeten of verwerpen onderdelen van een gedeeld verleden en kiezen ervoor om bepaalde elementen te herinneren of groter te maken dan historisch te rechtvaardigen is. De makers van een identiteit zijn te snel geneigd om unieke kenmerken te claimen ten opzichte van anderen.

Het water heeft per slot van rekening niet voor iedere Nederlander, of ieder Nederlandse regio, dezelfde betekenis.

Zo gezien kun je identiteit het beste analyseren door te kijken naar de wijze waarop mensen daar steeds weer anders vorm aan hebben gegeven; en niet door ‘de Nederlandse identiteit’ als een onwrikbaar historisch gegeven te omarmen.

Wellicht ten overvloede is het goed om er bij stil te staan dat nationale identiteit ook kan worden ingezet voor politieke of propagandistische doeleinden. Er leek geen beter moment om Nederlandse zeehelden – De Ruyter, de Evertsens, de Tromps, Hein, Van Gent, De With en De Vries – af te beelden op postzegels dan in het bezette Nederland van 1943. Zo kon de regering van Seyss-Inquart de Nederlanders herinneren aan hun historische aartsvijand, want bijna al deze beroemdheden hebben ten tijde van de Republiek tegen Engeland gevochten. Deze postzegels zullen weinig impact hebben gehad. Maar het geeft aan dat identiteiten niet een onvermijdelijk gevolg zijn van de geschiedenis, maar ideologisch geladen keuzes zijn van individuen, groepen, instanties en overheden.

Naast deze algemene afwegingen is er ook een aantal specifieke kanttekeningen te plaatsen bij de identiteit van ‘Nederland waterland’. Het water heeft per slot van rekening niet voor iedere Nederlander, of iedere Nederlandse regio, dezelfde betekenis.

Johan Huizinga, op zoek naar ‘Nederlands geestesmerk’ in de jaren dertig, wees ‘water’ zelfs af als gedeelde identiteit van de Lage Landen. Nederland had naast een ‘zeekant’ ook een ‘heikant’:

“Wij wijzen zoo gaarne op het water, dat ons heeft opgevoed (let wel, het binnenwater minstens evenzeer als de zee!), opgevoed tot eigen hulp in kleinen kring, tot dijkers en heemraden, kortom tot Verdedigers. Maar is het niet altijd nog iets van den ouden hollandocentrischen zuurdeesem, die daarin spreekt? Een Nederland, enkel op die basis ontstaan, zou met Holland, Zeeland en het Friesche Noorden hoogstens nog de Betuwe hebben omvat. De hydrografische factor kan nooit strekken ter verklaring van den aanvankelijken samengroei van al de Nederlanden, Zuid en Noord te zamen, tot een zekere eenheid. De gelijksoortigheid en samenhang van Vlaanderen, Brabant, Henegouwen, onderling en met de Noordelijke gebieden, heeft in den waterstaat niet haar grond.”

Het is dan ook misschien geen toeval dat er vrijwel geen watermusea zijn in Noord-Brabant (buiten de Biesbosch) of Limburg, ondanks het belang van de Maas en verwante rivieren.

detail Wijnand Nuijen;

Vissersschepen op het strand [-> blz. 53]

als ingenieur belast met de Drentse afwatering, want in de jaren twintig werd daarop ingezet om de landbouwproductie in de provincie te vergroten.

Maar het is waar: water is niet overal in Nederland even bepalend geweest. Ik merk dat Nederlanders graag wijzen op hun traditie van ‘polderen’ in de middeleeuwse waterschappen, maar die waterschappen waren niet – en zijn niet – overal even belangrijk voor de vorming en instandhouding van Nederland.

Dat gold ook voor de bevolking. Niet iedereen woonde bij water of had een beroep waarmee hij in aanraking kwam met water. Sommigen raakten ermee vertrouwd; anderen niet. Arthur van Schendel drukte dit in existentiële termen uit in zijn roman *De Waterman* (1933) toen hij de vervreemding beschreef tussen de hoofdfiguur en zijn vrouw:

“Geen godsdienst was het, geen wereld die hen scheidde, maar iets dat hij zelf niet begreep, hoewel hij het altijd duidelijk had gevoeld; tussen haar en hem zat het element, het water. Hij was ervan, zij niet. Hij kon het haten, hij kon ertegen vechten, maar hij kon er niet van weg, en zij had alleen maar de vrees ervan.”

Thijs Broer in *Langs de kust. De Nederlanders en de zee* articuleert ook zo’n scheiding tussen de Nederlanders onderling: “Voor sommige mensen is de kust het einde van het land, voor anderen het begin van de wereld.” (13, 2014)

Het is dan ook misschien geen toeval dat er vrijwel geen watermusea zijn in Noord-Brabant (buiten de Biesbosch) of Limburg, ondanks het belang van de Maas en verwante rivieren. Misschien ook geen toeval dat het NBTC de uitgestippelde toeristenroutes tot het Westen beperkt, met uitzondering van De Weerribben en Giethoorn.

Nederlanders liggen niet meer wakker van de dreiging overvallen te worden door doorgebroken dijken, zoals dat in 1953 nog op grote schaal gebeurde.

Een tweede kanttekening hangt hiermee samen: Over welk water hebben we het, en ten dienste van welke identiteit? Huizinga vermaande de Nederlander op dit punt: “het binnenwater minstens evenzeer als de zee.” Regionale identiteiten kunnen afwijken van de ‘algemene’ Nederlandse identiteit. Het doet ertoe of je bij de grote rivieren woont of aan zee. Maar de regionale verschillen gaan verder dan alleen maar historische of geografische verschillen. Bert Looper merkt in zijn bundel *Hier ligt de zee* op hoe ‘selectief en subtiel’ de Friese identiteit tot stand is gekomen:

“Fryslân en het water zijn eng met elkaar verbonden. Maar in de esthetische, poëtische verbeelding van die relatie waren het in de eerste plaats de meren die als beeld en metafoor verschenen en niet de zee of de rivier. Het ging in Fryslân om de idylle van het platteland. De zee werd letterlijk en figuurlijk buiten de deur gehouden...Tot diep in de twintigste eeuw, tot in de jaren zeventig, vinden we daarom de zee niet of nauwelijks in de Friese literatuur.”

Ian Jacob Pieters (1923)

Watersnoodramp 1953

bronzen penning

inscriptie voorzijde:

1 FEB. '53;

inscriptie keerzijde:

6 NOV. '53 IJP

Deze watersnoodpenning herdenkt het dramatische verloop van de watersnoodramp in Zuidwest-Nederland op 1 februari 1953. Op 6 november 1953 werd het laatste stroomgat bij Ouwerkerk op Schouwen-Duiveland gedicht. In Nederland waren 1836 doden te betreuren. De ramp leidde tot de aanleg van de Deltawerken.

Die zee die maar neemt
Die zee die maar geeft
Die zee die maar overal
maling aan heeft

Huub van der Lubbe

De Friezen waren de eerste en de beste zeevaarders van Nederland en in economisch opzicht bleef de zee tot aan het einde van de negentiende eeuw belangrijk voor deze provincie. Ook ervoeren zij aan den lijve de gevaren van de zee en richtten vanaf het eerste uur zogenaamde ‘zijlen’ op, eigenlijk de voorlopers van de moderne waterschappen. Maar kennelijk is dit niet voldoende om een identiteit te bepalen, al was het in dit geval alleen omdat Holland deze identiteit voor zichzelf kaapte.

Een derde kanttekening sluit hier goed bij aan. Identiteit verandert na verloop van tijd en Nederlanders hebben niet dezelfde verhouding tot het water als voorheen. Vroeger was de strijd met het water een belangrijke pijler van identiteit. Lotte Jensen onderzoekt hoe waterrampen de Nederlandse identiteit lang hebben bepaald. “Luctor et emergo, we worstelen maar komen boven”, zegt ze. Dit staat goed in lijn met Van Veen. In deze strijd was water een geduchte en meedogenloze tegenstander, die ineens kon toeslaan en onheil brengen. Waakzaamheid was geboden tegenover de stormachtige zee, de overstromende rivieren en de gulzige ‘waterwolven’, die plotseling hun prooi konden aanvallen.

Maar het kan verkeren: een grote – en ongeken­de – dreiging is op komst met de klimaatverandering en stijging van de zeespiegel.

We zijn in deze tijd toch echt in ander vaarwater gekomen. Nederlanders liggen niet meer wakker van de dreiging overvallen te worden door doorgebroken dijken, zoals dat in 1953 nog op grote schaal gebeurde.

Vissers en opvarenden komen tegenwoordig bijna altijd levend thuis en hoeven niet – zoals in de tijd van Heijermans – op hoop van zegen naar zee. De spiritualiteit van de Nederlanders, die nog in oude vorm te zien is op Urk of in Katwijk – ‘De HEERE heeft gegeven, en de HEERE heeft genomen; de Naam des HEEREN zij geloofd!’ – is veranderd. Het sterk toegenomen

detail Aert van der Neer; Riviergezicht bij winter [→ blz. 52]

42

vertrouwen dat het water bijna volledig wordt beheerst, is een teken van een andere mentaliteit. Cultureel gezien zijn er weinig Gieljan Beijens meer – de held in Herman de Man’s *Het wassende water* (1925) – die wist dat bij dreigende watersnood uitkomst alleen bij God te vinden was.

Sinds het succes van Van Veen’s Deltaplan en de toegenomen zekerheid in het leven is de identiteit van Nederland dus veranderd. De Nederlandse verhouding met het water is recreatiever geworden; zeilen, zwemmen en andere vormen van waterpret voeren de boventoon in de beleving met het water. Daarnaast zijn er verhoudingsgewijs minder mensen die hun brood verdienen op of met het water. Vroeger was er bij feestjes vaak een afwezig familielid dat voor het werk ergens aan boord zat, maar dat gebeurt nu minder. In dit opzicht is Nederland meer op afstand komen te staan van het water. Waterschapsverkiezingen zijn dé verkiezingen geworden waar Nederlanders zich het minst bevoegd voelen om een goed geïnformeerd oordeel uit te brengen in het stem-lokaal. Nederlanders mogen hun identiteit nog steeds ontleen aan het water, maar dan wel op een manier die Johan van Veen zou bevreemden.

Maar het kan verkeren; een grote – en ongeken­de – dreiging is op komst met de klimaatverandering en stijging van de zeespiegel. Watermanagement heeft de laatste twee decennia meer aandacht gekregen, en door de internationale waardering voor de Nederlandse kundigheid op dit terrein heeft deze bron van nationale trots toegenomen betekenis gekregen. Maar juist de Nederlandse identiteit – dat zij het water te boven zijn gekomen – kan leiden tot zelfoverschatting, waarschuwt Jensen. Nederland zal de komende decennia minder bestand zijn tegen de rijzende zeeën. Maar voorlopig is dat een andere, abstractere dreiging dan onze voorouders meemaakten. Het zal een ander soort ‘meedijken’ van Nederlanders vereisen – minder gericht op het tegenhouden van het water en meer op het reduceren van de CO2-uitstoot en de opwarming van de aarde.

Poldermodel als Nederlandse identiteit

Te zeggen dat het water de kern is van de Nederlandse identiteit is dus een hachelijke onderneming, alleen te verdedigen met enige kanttekeningen. Maar wat als we het breder trekken en de gevolgen van het water voor de Nederlandse cultuur in ogenschouw nemen? Zelfs Huizinga dacht wel “dat de hydrografische structuur van het land ...tot op zekere hoogte een democratische structuur van de bevolking tot gevolg [had]. Een water-land als dit kan niet zonder zelfbestuur in enge kring.” (Huizinga, *Nederlands beschaving in de 17e eeuw*, 6e druk, 1984, 12)

Het is inmiddels gangbaar te zeggen dat de bereidheid tot samenwerken een centraal kenmerk is van Nederland; de behoefte aan vereniging en vergadering, bezie-lende verbanden, ons poldermodel. De verklaring daarvoor gaat terug naar de strijd

43

tegen en de omgang met het water, de geschiedenis van de waterschappen. En dit zou leiden tot Nederlands succes. In mijn boek *Een beknopte geschiedenis van Nederland* heb ik het zelf ook gezegd: Ik noemde Nederland “een onwaarschijnlijk succesverhaal, waarin inwoners van een drassige woestijn een vrije, veilige en welvarende samenleving maakten.” (9, 2017)

Een van de mogelijke gevolgen van een abstracte verhouding tot de zee is dat moderne Nederlanders ‘polderen’ meer als metafoor zijn gaan gebruiken. Het begrip ‘poldermodel’ kwam pas een kwart eeuw geleden op, al is de precieze oorsprong onduidelijk. De jaren negentig waren een periode waarin de Nederlandse ‘overlegeconomie’ in topvorm was, en waar de ideologische tegenstellingen in de samenleving naar de achtergrond verdwenen. Het model trok de positieve aandacht van Bill Clinton en werd snel omarmd in de media als typisch Nederlands. In hun boek *Harmonie in Holland. Het poldermodel van 1500 tot nu* merken Leidse historici op dat “door het woord poldermodel te gebruiken wordt benadrukt dat de overlegeconomie een wezenlijk bestanddeel [is] van de Nederlandse identiteit.” (9, 2007)

Deze historici, gevoelig als ze zijn voor veranderingen in de loop van de tijd, stellen zich gereserveerd op ten aanzien van deze benadering:

“Het mag zo zijn dat de term poldermodel voor het heden ‘handig’ is ‘omdat iedereen direct weet wat ermee bedoeld wordt’, voor het verleden is dat in ieder geval niet zo. In de beschouwing van het verleden ontstaat eerder het probleem dat er van alles mee wordt bedoeld.” (10, 2007)

De schrijvers wijzen erop dat er misschien lange tijd een overlegeconomie in Nederland zichtbaar is geweest, maar de rol van de overheid verschilde door de tijd heen. Het zou kunnen dat er een verband bestaat tussen de eerste polderaars en wij, maar de weg tussen hun tijd en de onze is te grillig om over een uitgedacht ‘model’ te praten, dat voor alle tijden geschikt zou zijn. De verschillende historici in de bundel wijzen erop dat de polders wel degelijk hiërarchisch geordend konden zijn. Het idee om tegenovergestelde partijen bij elkaar te brengen, is een modern politiek idee. Ze wijzen er tenslotte ook op dat het polderoverleg, dat geregeld in verband wordt gebracht met een open Nederlandse discussiecultuur, vaak een besloten en exclusief karakter had (22-29). Kortom, twee aspecten die wij nu graag met elkaar in verband brengen – overleg en openheid – stonden in de Nederlandse geschiedenis helemaal niet zo dicht bij elkaar. Dit maakt het ook moeilijker om onze polderidentiteit te claimen als product van de Nederlandse geschiedenis.

Er is nog een ander probleem: ‘poldermodel’ veronderstelt een succesformule: Nederlanders komen eruit. Daar zit wel wat in. Ik blijf het als Amerikaan opvallend vinden dat de meeste Nederlanders die ik ken heel graag een afspraak of een akkoord willen bereiken, in tegenstelling tot mijn eigen samenleving, waar het niet kunnen bereiken

44

45

van consensus of compromis ook een eigen politieke waarde heeft. Maar we moeten niet vergeten dat overleg in Nederland heel lang kan duren, omdat men er niet uit komt. Dat probleem werd ook door Van Veen erkend: bij Nederlanders gingen de neuzen niet makkelijk dezelfde kant op. Hij kon het weten. Volgens anderen was hij zelf een buitengewoon moeilijke man; hij was overtuigd van zijn gelijk en had weinig geduld met mensen die zijn inzichten niet deelden. Sommige waarschuwende teksten heeft hij gepubliceerd onder het pseudoniem ‘Cassandra’, de naam van de Griekse ziener naar wie niemand wilde luisteren. Tussentijds werd een aantal van Van Veen’s belangrijkste bevindingen ook – letterlijk – in de la geschoven. Juist in landen waar overleg wordt gewaardeerd, lijkt het soms voor te komen dat belangrijke stemmen buiten de deur worden gehouden omdat die vanuit bestuurlijke of politieke overwegingen ongelegen komen.

Een van de mogelijke gevolgen van een abstracte verhouding tot de zee is dat moderne Nederlanders ‘polderen’ meer als metafoor zijn gaan gebruiken.

De Nederlandse geschiedenis kent talrijke voorbeelden waaruit blijkt dat effectief overleg juist afwezig was bij waterproblematiek. Een dijkdoorbraak in 1577 in Bunschoten werd pas in 1603 hersteld omdat niemand het gezag had om opdracht te geven tot de reparaties (Mijnssen-Dutilh: *Amersfoort lag aan zee*). Pogingen vanaf 1695 door de Rijnprovincies om wateroverlast bij de rivier te voorkomen en de navigatie te verbeteren stokten keer op keer, door technologische en vooral ook politieke problemen. Pas rond 1770 zou er uitsluitel komen (Ton Burgers, *Nederlands grote rivieren*). Pas vanaf het begin van de negentiende eeuw werd bepaald dat externe partijen geen averij mochten oplopen door acties van de lokale waterschappen. De democratisering van de samenleving zou het aantal erkende belanghebbenden fors vergroten, maar dat betekende zeker niet dat overleg

detail Paulus Constantijn La Farge; De zwaaikom [→ blz. 21]

makkelijker werd. Veel maatschappelijke groeperingen ontbeerden een besef van algemeen belang, maar handelden uit de drang om het eigen belang veilig te stellen of te vergroten.

Kortom, het is duidelijk dat je niet te snel moet beweren dat het overleg en polderen in de harten en nieren van Nederlanders zit sinds de aanleg van de eerste dijken, of dat de pogingen tot overleg altijd tot grootse resultaten hebben geleid. Het is beter om te spreken over een geschiedenis van vallen en opstaan, van falen en succes, van ogen sluiten en vooruitziende blikken, van ruzies en overeenkomsten.

Is er dan niets over van een Nederlands ‘poldermodel’? De Utrechtse historici Maarten Prak en Jan Luiten van Zanden betogen van wel in hun *Nederland en het poldermodel*. Ook zij distantïeren zich van het idee dat er een ‘volksaard’ zou zijn waarin Nederlanders ‘het polderen niet [kunnen] laten’. De geschiedenis is te veranderlijk geweest om dat te kunnen zeggen. Wel beweren ze dat het poldermodel zich in verschillende gedaantes heeft voorgedaan in de Nederlandse geschiedenis:

“In de Middeleeuwen zien we een eerste variant van het poldermodel ontstaan die een overwegend agrarische samenleving binnen een regionale context structuur gaf. In de zeventiende en achttiende eeuw organiseerde een tweede variant van het poldermodel een vooral commercieel georiënteerde economie in een wereldomspannende context. En in de negentiende en twintigste eeuw was de context primair industrieel en nationaal.”

De auteurs geven toe dat deze indeling in drie ‘fases’ een versimpeling van de werkelijkheid is. Hun belangrijkste punt is dat ondanks (of door) de verschillende manieren van polderen een belangrijke mate van continuïteit te zien is:

“Het poldermodel en de markteconomie...is dus niet iets van na 1982 of na 1945, of zelfs van de negentiende eeuw, maar is geworteld in structuren die al in de Middeleeuwen zijn ontstaan.”

Deze lange geschiedenis heeft Nederland echt wat opgeleverd. Prak en Van Zanden waarderen het langdurig vermogen van het poldermodel “om belangentegenstellingen aan het licht te brengen en om daar vervolgens een oplossing voor te vinden.” Omdat je met conflicterende belangen rekening moet houden in de besluitvorming hebben ‘spelbepalers’ in de Nederlandse geschiedenis draagvlak in plaats van dwingelandij opgezocht. Het leidt tot een soort van ‘inclusieve’ samenleving, gekenmerkt door economische groei en een robuust maatschappelijk middenveld, waarin burgers actief zijn in het publieke leven. (*Nederland en het poldermodel*, 7-24, 2013)

Dit alles heeft haar oorsprong in de bijzonder waterrijke geografie van Nederland, en hoe Nederlanders daarmee zijn omgegaan. Dat zeggen de auteurs niet zo, maar je zou dat eruit kunnen herleiden. Al in de vroege Middeleeuwen (zeg maar het jaar 1000) zorgde een zwakke overheid en een moeilijk begaanbaar terrein voor een vrijplaats waarin Nederlanders het veenlandschap naar eigen hand zetten en de nodige navigatie- en waterbeheersingstechnieken ontwikkelden. Dat deden ze in de dwarsverbanden van belanghebbenden, waarin polderen noodzakelijk was. Dit zou uitgroeien tot een sterk verstedelijkt en welvarend land dat Nederland sinds de late Middeleeuwen is gebleven.

Dit alles heeft haar oorsprong in de bijzonder waterrijke geografie van Nederland, en hoe Nederlanders daarmee zijn omgegaan.

Voor mij is een belangrijke vraag of Nederland hierin zo uitzonderlijk is geweest. Andere historici hebben ook hun twijfels hierover geuit. ‘Polderen’ – al dan niet gerelateerd aan het water – was kenmerkend voor grote delen van Noord Europa. Hoe en wanneer Nederland van dit Europese patroon precies afweek is omstreden. Bovendien speelt de kip-en-ei discussie: was het polderen de oorzaak of het gevolg van de Nederlandse vrijheid en welvarendheid? En was ‘polderen’ niet meer het gevolg van een sterk verstedelijkte en burgerlijke bevolking die de behoefte had om besluiten via de vergaderkamers te nemen? De Nederlandse vergadercultuur is veel breder dan het water alleen.

46

47

detail Jan van Goyen; Gezicht op een gefantaseerde stad [-> blz. 23]

Slot

Er zijn allerlei redenen om kanttekeningen te plaatsen bij hoe bepalend de geografische ligging is geweest voor de Nederlandse identiteit. Geografie bepaalt de contouren van het menselijk bestaan zoals Alexander von Humboldt ons al in de negentiende eeuw op treffende wijze liet zien. Maar hoe mensen hier vervolgens een identiteit uit smeden ligt aan hen en hun telkens verschuivende verbeeldingsvermogen.

De verhouding die Nederlanders hebben met het water hangt af van je geboorteplaats, je beroep en het tijdsgewricht. Het hangt ook af van de thema's die Nederlanders willen verbinden met het water – zoals recentelijk het poldermodel. En het hangt af van de specifieke behoeftes van een samenleving (of een overheid) om 'gemeenschapszin' op lokaal, regionaal of nationaal niveau te vergroten. Daarnaast is dit thema de afgelopen tijd misschien nog bepalender geweest voor de verbeelding van buitenlanders en minder voor de verbeelding van de eigen bevolking. De Nederlandse identiteit zoals die wordt bepaald door het water is geen onwrikbaar gegeven. Ook Van Veen's visie op Nederland was kenmerkend voor een specifieke tijd in de Nederlandse geschiedenis, en tegelijkertijd een visie die hoogst persoonlijk en bij vlagen onnavolgbaar was.

En toch komen de zee, de meren en rivieren telkens weer terug in de Nederlandse verbeelding. Dat heeft te maken met de dagelijkse ervaringen en het besef van een gedeelde geschiedenis, versterkt door een gezamenlijke taal met een waterrijke woordenschat. Dat wordt in niet geringe mate versterkt door de Nederlandse kunst, zoals in Koele Wateren verzameld is. 'Nederland waterland' mag dan niet geheel bepalend zijn voor wie Nederlanders zijn of claimen te zijn, maar de toeschouwer kan niet anders dan toegeven aan de verleiding om de Nederlandse verhouding met het water als 'the art of a nation' te beschouwen.

detail Ludolf Bakhuizen;
Het IJ voor Amsterdam [-> blz. 17]

LITERATUUR

Dennis Bos
Harmonie in Holland.
Het poldermodel van 1500 tot nu, 2007

Thijs Broer
Langs de kust.
De Nederlanders en de zee, 2014

Ton Burgers
Nederlands grote rivieren, 2014

Johan Huizinga
Nederlandse beschaving
in de 17e eeuw, 1941

Lotte Jensen
Wij tegen het water, 2018

Bert Looper
Hier ligt de zee, 2017

Magriet Mijnsen-Dutihl
Amersfoort lag aan zee, 2007

Maarten Prak en
Jan Luiten van Zanden
Nederland in het poldermodel, 2013

Peter Spier
Of Dikes and Windmills, 1969

Johan van Veen
Dredge, Drain, Reclaim.
The Art of a Nation, 1948

Jacob Vossestein
The Dutch and Their Delta.
Living Below Sea Level, 2011

Anton Mauve (1838 - 1888)
Trekvaart, ongedateerd
olieverf op doek, 35 x 32 cm
legaat van de heer J.B.A.M. Westerwoudt, Haarlem

Een van de pijlers onder de economie van de Republiek was het extreem efficiënte netwerk van trekvaarten. Er gold een dienstregeling van meerdere afvaarten per dag tussen de verschillende steden. Voedsel, turf, zand, brieven en personen werden vervoerd met een snelheid van vijf kilometer per uur. Anton Mauve had een depressieve aanleg, maar kon zijn vrienden altijd goed opbeuren: "Kom kerel, allemaal gekheid, jij kunt het, jij bent op de goede weg, een helder hoofd, een opgewekt gemoed, een lekkere sigaar aangestoken, het schetsboek onder de arm en dan in de lieve natuur, dat is alles wat wij nodig hebben."

Anton Mauve (1838 - 1888)
Het in zee brengen van een visserspink, ongedateerd
olieverf op doek op paneel, 29 x 45 cm
schenking van G.P. Rouffaer, Deventer

Vincent van Gogh werd geraakt door de 'knollen' die hij op een voorstelling van zijn leermeester Mauve zag. Aan zijn broer Theo schreef hij: "Ze moeten straks de zware schuit nog 't laatste endje slepen [...] – Eventjes stilstaan, ze hijgen, ze zijn bezweet maar [...] ze klagen niet – over niets."

Het water van de zee is altijd zout
Hoe men de suikerpot ook mag hanteren
Of men voor dames voelt of meer voor heren
Het water van de zee blijft altijd zout.

Hendrik Willem Mesdag
(1831 - 1915)
Scheveningse bommen
voor anker, ongedateerd

olieverf op doek, 116 x 80 cm
schenking van de heer en mevrouw Drucker-Fraser,
Montreux

Hoewel voorbestemd om zakenman te worden, ontwikkelde Hendrik Willem Mesdag zich tot een vooraanstaand kunstenaar, verzamelaar en voorman van de Haagse School. Hij schilderde voornamelijk zeegezichten en het leven van Scheveningse vissers. Tot 1903 had deze kustplaats geen haven en vertrokken vissersschepen vanaf het strand. Mesdag huurde er een kamer met uitzicht op zee. Zijn schilderij laat het moment zien waarop de schepen nog voor anker liggen en gereed worden gemaakt voor vertrek. Op het strand verzamelen de vissersvrouwen zich om hun mannen en zonen uit te zwaaien.

De Zee, de Zee klotst voort in eindeloze deining,
De Zee, waarin mijn Ziel zich-zelf weerspiegeld ziet.

Willem Kloos

Hendrik Willem Mesdag
(1831 - 1915)
Kalme zee, ongedateerd

olieverf op doek, 123 x 98 cm
schenking van M.C. barones van Lynden - van Pallandt,
Den Haag

Mesdag is de onbetwiste meesterschilder van de Noordzee. Zijn liefde voor de zee bloeit op in 1868 tijdens een verblijf op het Duitse Waddeneiland Norderney. Vanaf dat moment zullen strand- en zeegezichten tot de voornaamste onderwerpen van zijn schilderijen behoren. Wanneer hij zijn internationale reputatie als schilder vestigt, verklaart hij vol trots: "De zee is mijn."

Gods Almacht wenkte van den troon
En schiep elk volk een land ter woon
Hier testte zij een grondgebied
Dat zij ons zelve scheppen liet.

A.C.W. Staring

Pieter Mulier (I) (1590 - 1659)
Vissersboot zeilend voor de wind,
ongedateerd

olieverf op paneel, 39 x 60 cm

Pieter Mulier was gespecialiseerd in het schilderen van zeegezichten met woeste golven en dreigende luchten. Rechts drijft een zeeton in het water die de vaargeul markeert. In de mast van het schip

wappert de vlag van de stad Hoorn dat destijds aan de Zuiderzee lag. De storm geeft Mulier de gelegenheid om met donkere dreigende luchten de dramatiek in zijn schilderij te vergroten. Dit zal vast hebben geholpen bij de verkoop van zijn doek, want dramatische zeegezichten waren geliefd in de Gouden Eeuw.

Aert van der Neer (1603 - 1677)
Riviergezicht bij winter, ca. 1655
olieverf op paneel, 51 x 66 cm

Aert van der Neer had een voorliefde voor gefantaseerde rivieren in het Nederlandse landschap bij schemering en maneschijn. In dit wintergezicht steekt het leven op het ijs in de voorgrond kleurrijk af tegen de grijsblauwe verte, waar rivier en lucht samenkomen. Ijsvermaak voor jong en oud, arm en rijk. Van der Neer kon niet leven van de opbrengst van zijn schilderijen en stierf in armoede. De Hermitage in Sint-Petersburg heeft veel werk van hem. Het Rijksmuseum bezit elf schilderijen van Van der Neer.

Wijnand Nuijen (1813 - 1839)
Vissersschepen op het strand met vissers en vrouwen die de vangst sorteren, 1835
olieverf op paneel, 62 x 84 cm

Wijnand Nuijen is een buitenbeentje in de Nederlandse kunstgeschiedenis. Een schilder met een romantische inslag, die heel jong stierf. In zijn tijd werd hij als zeer veelbelovend beschouwd. Zo kocht Koning Wilhelm II zes schilderijen van Nuijen.

Grauw is uw hemel en stormig uw strand
Naakt zijn uw duinen en effen uw velden,
U schiep natuur met een stiefmoeders hand, –
Toch heb ik innig u lief, o mijn Land!

E.J. Potgieter

Het is een dorp
Niet ver van hier
Een boerendorp
Aan een rivier
Nu is 't er stil
't Is wintertijd
Er heerst de griep
En knorrigheid
De dag is kort
De hemel grauw
En pas maar op
Je vat nog kou

Willem Roelofs (1822 - 1897)

In 't Gein bij Abcoude,
ongedateerd

olieverf op doek, 45 x 68 cm

legaat van de heer J.B.A.M. Westerwoudt, Haarlem

Vanaf eind jaren vijftig van de 19e eeuw werkte Willem Roelofs veel in polders ten zuiden van Amsterdam. Het riviertje het Gein (tussen Abcoude en Driemond) was, net als later bij Piet Mondriaan, favoriet. Roelofs had een goed oog voor de natuur en was een meester in het verbeelden van wolkenluchten en de weerspiegeling ervan in het water. De schoonheid van dit landschap was al begin 20e eeuw reden om voor het behoud op te komen. Schilderijen als deze hebben zeker bijgedragen aan de roep om behoud. Inmiddels zijn enkele delen van het riviertje beschermd natuurgebied.

Willem Roelofs (1822 - 1897)

Plas bij Loosdrecht, 1887

olieverf op doek op paneel, 30 x 45 cm

legaat van de heer C.D. Reich

Door eeuwenlange turfwinning en afkalving ontstonden bij Loosdrecht grote watervlaktes. Een product van menselijke activiteit dus! De rietkragen, vergezichten en de weerspiegelingen in het water maakten deze plassen voor Willem Roelofs tot een ideale omgeving. Volgens het opschrift 'effet de matin' schilderde hij dit werk in de vroege morgen. Hij heeft het waterlandschap en de voorbij varende roeiboot in prachtig ochtendlicht op doek vastgelegd.

Willem Roelofs (1822 - 1897)

De brug over de IJssel bij
Doesburg, 1889

olieverf op doek op paneel, 25 x 46 cm

legaat van de heer en mevrouw Drucker-Fraser,

Montreux

Willem Roelofs was een groot liefhebber van de natuur. Behalve schilder, was hij ook specialist in snuitkevers. In het buitenland kreeg hij altijd heimwee naar het Hollandse water en land.

Midden in deze woestenij
van zon, stenen en droog gewas
zie ik opeens mijn eigen land
– onaangetast door deze brand:
bleek water, mist over een wei
zie ik hoe koel en zacht dat was.

M. Vasalis

O land van mest en mist,
van vuilen, kouden regen
Doorsijperd stukke grond,
vol killen dauw en damp,
Vol vuns, onpeilbaar slijk en
ondoorwaadbare wegen,
Vol jicht en parapluies,
vol kiespijn en vol kramp!

A. de Génestet

Salomon van Ruysdael

(1600 - 1670)

Riviergezicht bij Deventer, 1645

olieverf op doek, 110 x 151 cm

schenking van de heer H.W.A. Deterding, Londen

Op de IJssel bij Deventer varen roeiboten en zeilscheepjes. Rechts zijn enkele huizen en een kerk toren tussen de bomen te zien, in de vage verte de contouren van de stad met de markante St. Nicolaaskerk. De riviergezichten van Salomon van Ruysdael vormen een visuele lofzang op de vanzelfsprekendheid waarmee Nederlanders met het water omgaan.

Waar eens 't gekrijs der meeuwen,
Verstierf aan 't eenzaam strand,
Daar schiepen zich de Zeeuwen,
uit schier en slik hun land.

J.N. Pattist en J. Vreeken

Johannes Christiaan Schotel
(1787 - 1838)
Schepen op een onstuimige zee,
1826
olieverf op doek, 160 x 220 cm

Een woelige zee met stormachtige lucht sprak de 19e-eeuwse Nederlander sterk aan. De strijd tegen het water was dé constante in de vaderlandse geschiedenis. De scheepvaart was de trots van de natie. Johannes C. Schotel uit Dordrecht legde zich volledig toe op het schilderen van schepen op zee. Hij was zelf ook zeezeiler. Op het reusachtige schilderij is links een oorlogsschip te zien, op de voorgrond een Blankenbergse schuit. De schilder heeft zijn naam rechtsonder op de achtersteven van de kotter gezet: 'J.C. Schotel'.

Ik was haast nergens bang voor
en wilde recht door zee
bij eb bouwde ik forten
maar de vloed die nam ze mee.

Huib van der Lubbe

Petrus Johannes Schotel
(1808 - 1865)
De Zeeuwse wateren
bij Schouwen, ca. 1826
olieverf op doek, 73 x 91 cm

Petrus J. Schotel is de zoon van de bekende zeeschilder Johannes C. Schotel. Petrus Johannes is naast schilder ook tekeninstructeur voor het Koninklijk Instituut voor de Marine in Medemblik. Met zijn ervaring kan hij de zeilen

overtuigend weergeven. Je kunt ze bijna horen klapperen in de wind. Links is een vissersscheepje afgebeeld, waarmee de ansjovisvissers uit Bergen op Zoom in de 19e eeuw voeren.

En in alle gewesten
wordt de stem van het water
met zijn eeuwige rampen
gevreesd en gehoord.

H. Marsman

Hendrick Martensz. Sorgh
(1610 - 1670)
Storm op de Maas, 1668

olieverf op paneel, 48 x 65 cm
legaat van L. Dupper Wzn., Dordrecht

Met veel gevoel voor sfeer en drama, én met bravoure schilderde Rotterdammer Hendrick Sorgh zeilschepen op de Maas in zwaar weer. De overheellende schepen ver weg en dichtbij, de wit oplichtende

schuimende golven onder een imposant dreigende lucht met grote donderkoppen laten niets aan de verbeelding over. De Maas is een rivier om rekening mee te houden. Hoe indrukwekkend ook op een schilderij, rivieren hebben in het verleden complete dorpen weggespoeld. En in onze tijd heeft Nederland door klimaatverandering opnieuw te kampen met overstromende rivierbeddingen, die dorpen en steden bedreigen.

Abraham Storck (1644 - 1708)
De rede van Enkhuizen,
ongedateerd

olieverf op doek, 86 x 118 cm
schenking van H.J. baron van der Heim van Duivendijke

De saluutschoten van het linieschip rechts, zullen bij de Zuidertoren in de stad te horen zijn. Voorname heren op een statenjacht roken een Goudse pijp. Het glas wordt geheven, misschien op de aankomst van het drukbevolkte koopvaardijship. De Nederlandse vlag wappert pontificaal in het midden. Een jongen in een sloep lijkt verrast door een school tuimelaars voor de kust. Haring bracht Enkhuizen grote welvaart en was tevens belangrijk voedsel voor de dolfijnen die in de Zuiderzee leefden. De schilder heeft zijn handtekening gezet op een sloep: 'A. Storck'. Abraham Storck was een collega van Ludolf Bakhuysen. Hij woonde in de Tuinstraat in de Amsterdamse Jordaan.

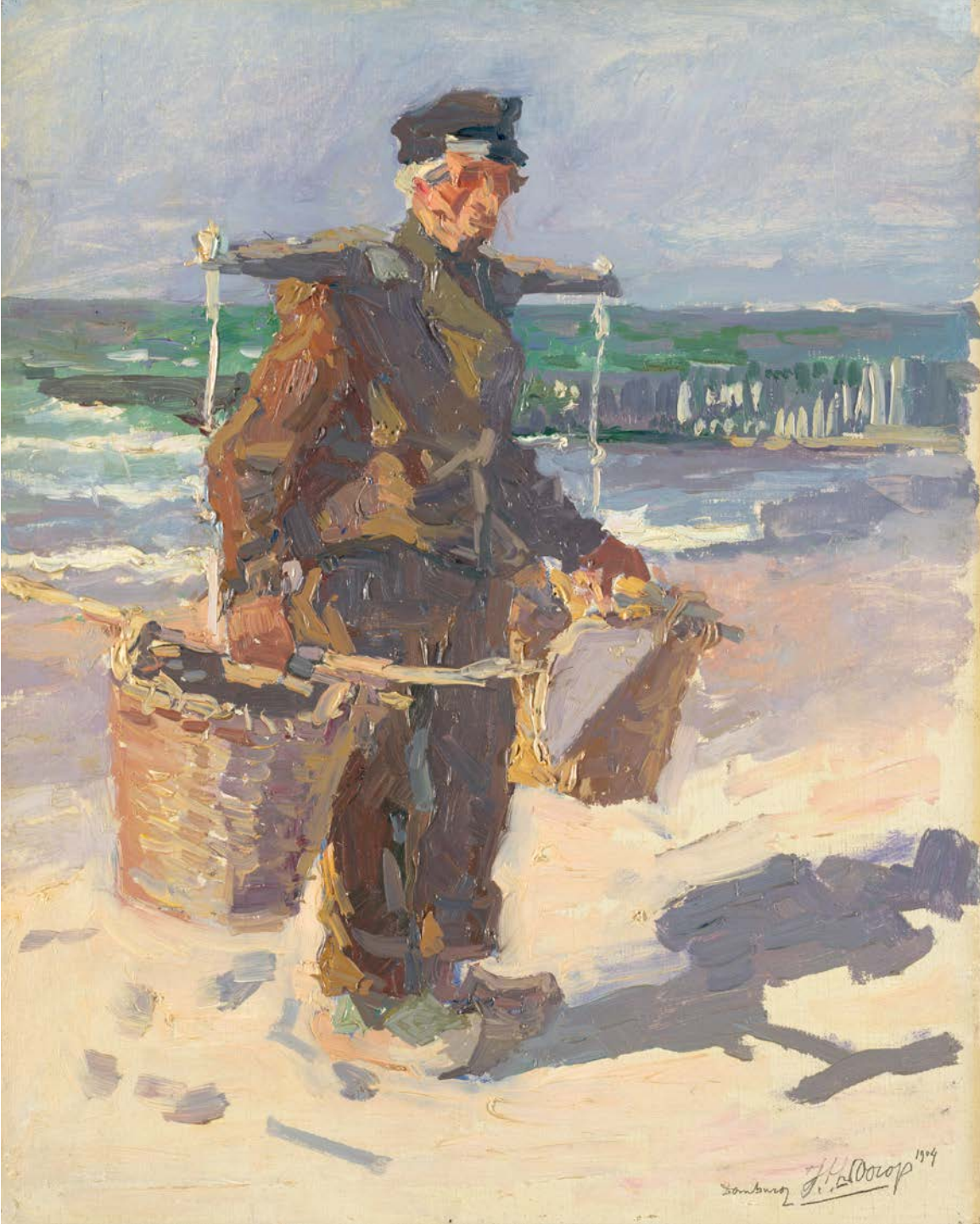
Ze waren beiden voor de tijd te klein
de Zuiderzee en havenstad Enkhuizen;
nu zijn de straten stil,
maar over scheefgegroeide huizen
spelen de carillons hun tijdeloos refrein.

Aldert Witte

Jan Toorop (1858 - 1928)
De schelpenvisser, 1904

olieverf op doek, 40 x 32 cm
schenking van de heer en mevrouw Kessler - Hülsmann,
Kapelle op den Bosch

Jan Toorop schilderde graag in Domburg op het strand. Hij zei hierover: "De zee en het strand doen me altijd denken aan mijn land van herkomst. Als kleine jongen speelde ik op het strand van Java met mijn broer en zuster. Onze moeder heeft ons zwemmen geleerd. In Domburg herinnerde ik me soms ook die beelden." (Henny van Kesteren: Een bevlogen Javaan, 2016; p.119)
In veel kustplaatsen werden de schelpen opgevist in de branding van de zee voor de kalkwinning. In Domburg verkocht de schelpenvisser zijn schelpen aan boeren die hiermee hun erf verhardden.

Voel ik warm zand aan mijn voeten
of hoor ik de branding,
waar ook ter wereld,
dan jeukt mijn dorp onder mijn zolen.

Adriaan van Dis

Willem van de Velde (II)
(1633 - 1707)
Visseresschepen aan het strand,
ongedateerd

olieverf op doek, 37 x 46 cm
bruikleen van de gemeente Amsterdam
(legaat A. van der Hoop)

Willem van de Velde (II) werkte aanvankelijk in Amsterdam, stad van vele zeeschilders. Met zijn vader vertrok hij in 1672 naar Engeland, waar hij aan het hof van de Engelse koning flink kon verdienen. Er hangen meer werken van Van de Velde in Engelse paleizen en musea dan in Nederland.

Willem van de Velde (II)
(1633 - 1707)
Schepen voor de kust bij
flinke bries, ongedateerd

olieverf op paneel, 29 x 37 cm
legaat van jhr. J.S.H. van de Poll, Amsterdam

De alledaagse bedrijvigheid op het water is hier levendig weergegeven. Mannen in een sloep weerstaan de deining van de golven als ze aanmeren bij het havenhoofd. Visseresschepen varen af en aan. Een sloep vaart naar een retourvloot. Op een koopvaardijship wordt het grootzeil binnengehaald. Er staat een straffe wind; zeilen en vlaggen klapperen, de golven slaan schuimend tegen de schuine boeg. De schilder koos het gezichtspunt zo, dat het lijkt of wij erbij zijn op het water.

Willem van de Velde (II)
(1633 - 1707)
Havengezicht, ongedateerd

olieverf op paneel, 35 x 30 cm

Zeegezichten hadden in de 17e eeuw vaak een symbolische betekenis. Schilderijen van schipbreuken en stormen verwezen naar de nietigheid van de mens en het gevaar op zee. Een schilderij van een kalme zee of een rustig havengezicht stond daar tegenover voor een behouden thuiskomst.

Oude paarden schudden met de bekken
Boven 't schuim: Ze slepen 't net ter zee
Vissers rijden op de ruggen mee,
Doen hun best het paard tot moed te wekken.

Jacob Winkler Prins

Wonderbaarlijk buigt zich over water, zij kent mij niet.

Toon Tellegen

Johannes Gijsbert Vogel
(1828 - 1915)

Landschap aan de vaart
bij Hilversum, ca. 1900

olieverf op doek, 31 x 69 cm

schenking van H.P.M.A. Vogel - Molenkamp, Haarlem

Johannes G. Vogel was een leerling van Andreas Schelfhout. Hij hertrouwde in 1892 met de schilder Margaretha Roosenboom, kleindochter van Schelfhout. De landschappen van Vogel zijn tamelijk onbekend bij het grote publiek. Het opvallend langgerekte formaat van het schilderij onderstreept het horizontale karakter van het landschap.

Johan Hendrik Weissenbruch
(1824 - 1903)

Strandgezicht, ongedateerd

olieverf op paneel, 18 x 25 cm

legaat van mevrouw T.L. Laue - Drucker, Den Haag

Volgens Joost Zwagerman maakte Weissenbruch geen landschappen maar 'luchtschappen'. Weissenbruch beweerde zelf ooit dat de wolkenluchten in zijn schilderijen 'een ding onder de dingen' is. Op dit kleine schilderij is de Hollandse kust van 150 jaar geleden te zien: een strook zand, een streep zee en heel veel wolken. Geen badgasten, wel een visser.

Zacht zingt de zee
zangen van wee
Zingt de haring mee.
De haring is een vis
Die zo verfrissend is,
Als men katterig is.

J.H. Speenhoff

Holland

De hemel groots en grauw.
daaronder het geweldig laagland met de plassen;
bomen en molens, kerktorens en kassen,
verkaveld door de sloten, zilvergrauw.

dit is mijn land, mijn volk;
dit is de ruimte waarin ik wil klinken.
laat mij één avond in de plassen blinken,
daarna mag ik verdampen als een wolk.

Hendrik Marsman

Inspiratie uit het verleden voor een duurzame toekomst

Michiel Purmer medewerker Natuurmonumenten

Nederland verandert: de ontwikkeling van woningbouw, infrastructuur en landbouw is volop in beweging in ons bedrijvige land. Bovendien verandert de wereld om ons heen: innovaties in landbouw, infrastructuur en woningbouw, klimaatverandering en daarbij behorende opwarming van de aarde en zeespiegelstijging. Het zijn grote, nauwelijks te bevatten uitdagingen met een directe invloed op onze leefomgeving.

Veel van die uitdagingen hebben te maken met water. Kan het verleden ons inspireren bij de zoektocht naar oplossingen? Kunnen we leren van wat we zien op de schilderijen van Koele Wateren én in de historisch waardevolle gebieden van Natuurmonumenten?

Leven met water

Ons land is door water gevormd. Gletsjers creëerden in ijs-tijden hoge stuwwallen. Rivieren zoeken al eeuwenlang een weg door ons laagland: al kronkelend sloeg hier en daar land weg, terwijl elders klei en zand na overstromingen waren achtergebleven. Het kon leiden tot voor Nederland behoorlijke hoogteverschillen, zoals op de Brabantse Wal bij Bergen op Zoom. Wie in de laaggelegen Noordpolder van Ossendrecht staat, ziet de steilrand van zo'n 20 meter, ontstaan door de werking van de Schelde en de zee.

Het water bepaalt al eeuwenlang waar de mens zich vestigt: hoog genoeg om geen natte voeten te krijgen, laag genoeg om het water in de buurt te hebben voor landbouw, visserij en transport. Bovendien geeft water ons plezier. In de zomer zwemmen we massaal, elke winter hopen we weer op ijspret.

Michiel Purmer

Maar door de eeuwen heen waren er ook perioden van heftige stormvloed en overstromingen, tegenover perioden van droogte. Nederlanders leerden het water steeds beter te beheersen en te benutten. Steeds weer innoveerden we, steeds meer zetten we het water en het land naar onze hand.

Veranderend landschap

Nederland was vroeger veel natter. Op schilderijen uit bijvoorbeeld de 19e eeuw is te zien dat weilanden, vaarten en sloten op schilderijen een hoog waterpeil hadden, koeien stonden met hun poten in het water. Veel bloemen zijn gebaat bij dat schrale en natte milieu. Om betere landbouw mogelijk te maken wordt het platteland nu vaak door bemaling extra droog gelegd. Maar die verdroging heeft ook een keerzijde. In de veengebieden komt hierdoor het veen bijvoorbeeld droog te staan. Het ecosysteem verandert: veel planten kunnen niet meer leven in deze drogere omgeving. Bovendien oxideert het droogstaande veen waarna dit als CO₂-uitstoot in ons milieu terecht komt. Door die oxidering daalt de bodem en komt het landschap steeds lager te liggen. Een mooi voorbeeld van deze in oorsprong middeleeuwse veenweidelandschappen biedt het Wormer- en Jisperveld in Noord-Holland. De middeleeuwse verkaveling is in dit belangrijke weidevogelreservaat goed bewaard gebleven, net als enkele oude verhoogde woonplaatsen waarop ooit de mens woonde in veel nattere omstandigheden, eeuwen geleden. Ook hier zal voor de toekomst een goede omgang met water essentieel zijn, voor de natuur en het erfgoed.

Hoosbui nabij Gouda; Willem Roelofs, 1888; collectie Museum Gouda

Natuur als klimaatbuffer

Door de klimaatverandering wordt ons weer steeds extremer: perioden van grote droogte worden afgewisseld met heftig noodweer met clusterbuien. De landschappen van vroeger waren ingericht op de omgang met water, wat soms afvoeren, en soms vasthouden betekende. In de zeekleigebieden van Friesland bijvoorbeeld was een fijnmazig stelsel van sloten en greppels aangelegd om de weilanden droog genoeg te houden. In de natuurgebieden Skrok en Skrins is dit systeem behouden gebleven. Op landgoed Hackfort bij Zutphen werden langs de Baakse beek vijvers aangelegd, zodat de watermolen van het kasteel steeds water ter beschikking had. De samenhang tussen beek, watermolen en het kasteel is nog altijd prachtig te zien op dit landgoed in beheer van Natuurmonumenten.

Nu het klimaat verandert, is innovatie meer dan ooit van belang. Schilderijen waarop het historische landschap zichtbaar is, kunnen ons daarbij helpen en inspireren. Dat geldt ook voor de natuurgebieden van Natuurmonumenten, die het verhaal vertellen van eeuwen interactie met het water. Samen met andere historische bronnen, zoals schilderijen en topografische kaarten, snappen we beter hoe onze waterrijke landschappen in het verleden functioneerden. Met deze kennis richt Natuurmonumenten nu natuurgebieden in die recht doen aan die rijke samenhang van natuur en cultuur. Zodat in tijden van hevige neerslag water weer kan worden vastgehouden, zodat in droge tijden water langer beschikbaar is.

Geen natuur zonder cultuur

Natuurmonumenten beheert sinds 1905 ruim 100.000 hectare natuur. In ruim 360 natuurgebieden is ook veel waardevol cultureel erfgoed te vinden: 1500 historische gebouwen, 400 archeologische sites, 60 buitenplaatsen, 25 eendenkooien en 530 kilometer landschapselementen zoals houtwallen, singels en knotbomenrijen. De verweving van natuur en cultuur is sterk in het Nederlandse landschap: ons landschap is vrijwel geheel door mensenhanden gevormd. Onze natuurgebieden kunnen in de toekomst een belangrijke rol vervullen in de overgang naar een duurzaam en klimaatbestendig Nederland.

Toen en nu

Nederland is de afgelopen eeuwen grondig en onherroepelijk veranderd. Maar het verleden biedt inspiratie en helpt in ons streven naar een duurzame en natuurrijke toekomst. Het terugbrengen van de samenhang tussen mens en natuur – zo duidelijk te zien op de oude kunstwerken – is niet louter terugkijken naar het verleden. Het is gebruik maken van de lessen van onze voorouders. Koele Wateren toont ons het landschap uit het verleden en biedt daarmee aanknopingspunten voor discussie over zeer actuele thema's. Aan de hand van een viertal schilderijen op de tentoonstelling is dat goed te illustreren.

Vogeljager op een rivieroever; Arent Arentsz. [→ blz. 16]

Grutto en velduil

Interessant dat zowel de grutto als de velduil als jachtbuit op het schilderij te zien zijn. Vele vogelsoorten werden (en worden!) gegeten en ook deze weidevogel zal op het menu gestaan hebben. De grutto is een bedreigde weidevogel: een groot deel van de mondiale populatie broedt in de Nederlandse weilanden, maar de aantallen gaan sterk achteruit door een combinatie van factoren. Onder andere de nat-droog overgangen en insecten die de vogels eten ontbreken in veel intensieve landbouwweilanden, maar zijn nog wel te vinden in natuurgebieden. Zo biedt een typisch Nederlands cultuurlandschap onderdak aan de grutto.

Hoe houden we de weidevogels in een veranderend Nederland? Natuurmonumenten werkt er hard aan. Nabij Harlingen is bijvoorbeeld het Hegewiersterfjild te vinden: een natuurreservaat waarin de weidevogels nog altijd een plek weten te vinden. Net als in het eerder genoemde Skrok en Skrins gaat het vaak om eeuwenoude cultuurlandschappen, waar niet alleen weidevogels maar ook anders soorten zoals de velduil een plek vinden. Een heel bijzonder vogelreservaat biedt het waddeneilandje Griend: een belangrijke pleisterplaats voor tienduizenden vogels. Ooit was het een bewoond waddeneiland, nu is slechts de vogelwachter ter plaatse om de rust voor de vogels te garanderen.

detail Molen bij een plas; Paul Gabriël [→ blz. 22]

Knotwilgen

Gabriël zou dit bij de Kortenhoefse Plassen geschilderd kunnen hebben: een gebied dat nu beheerd wordt door Natuurmonumenten. Het landschap van het schilderij is nog relatief weinig veranderd sinds het geschilderd werd; een bijzonderheid op zich in Nederland. We zien onder andere knotbomen aan de waterkant staan. Door regelmatig knotten leverden deze bomen twijgen en takken. De knotwilg is nog altijd overbekend in het Hollandse landschap. De Nieuwkoopse Plassen dicht bij Gouda waren ook geliefd bij de Haagse Schoolschilders. Ook hier zijn de waterrijke landschappen die zij schilderden nog moeiteloos terug te herkennen.

detail In 't Gein bij Abcoude; Willem Roelofs [→ blz. 54]

detail Plas bij Loosdrecht; Willem Roelofs [→ blz. 54]

Waterlelies

Dit kleine riviertje werd al vroeg beschouwd als typisch voorbeeld van een Nederlands landschap. De schoonheid van dit landschap was al begin 20e eeuw reden om voor het behoud op te komen. In 1925 al waarschuwden stedenbouwkundigen voor het probleem van de oprukkende lintbebouwing die het uitzicht over het riviertje dreigden te verstoren. De bekendheid van 't Gein is ongetwijfeld toegenomen door schilderijen als deze. Inmiddels zijn enkele delen van dit riviertje beschermd als natuurgebied. Nadenken over behoud van landschapsschoon is niet alleen van vandaag; nu spreken we over verrommeling van het landschap, toen waren dat bijvoorbeeld de telegraafpalen en reclameborden die in het landschap kwamen. Hoe behouden we het Nederlandse landschap voor de toekomst?

Puur natuur?

Wat schilders als Roelofs zagen als landschappelijk schoon, was in wezen het restant van overexploitatie van het landschap. Door turfwinning waren complete percelen afgegraven in dit oorspronkelijke veenweidelandschap. De smalle strookjes land tussen de afgegraven percelen sloegen weg door erosie, waardoor grote, aaneengesloten plassen ontstonden. Een product van menselijke activiteit dus, door velen nu gezien als puur natuur! Deze bijzondere geschiedenis zet ons aan het denken. Hoe beoordelen we ingrepen in het landschap van nu, denkend aan natuur en landschap in de toekomst?

In de omgeving van de vijf samenwerkende musea zijn natuurterreinen te vinden waar water van grote invloed was en is. De geschiedenis van Nederland als waterland is niet alleen af te lezen aan de schilderijen van deze tentoonstelling, maar voor de goede verstaander nog altijd zichtbaar in het zeer gevarieerde Nederlandse landschap.

Michiel Purmer
specialist cultuurhistorie en landschap

Natuurmonumenten

ZEVEN VRAGEN AAN DE CONSERVATOREN VAN DE VIJF STADSMUSEA

Henriëtte Tilgenkamp

“Nu woon ik vlakbij de oever van het IJsselmeer. Heerlijk, die ruime blik, de grote vlakken van lucht en water, de polders binnen de dijken.”

detail Willem Roelofs; In 't Gein bij Abcoude [→ blz. 54]

detail Aert van der Neer; Riviergezicht bij winter [→ blz. 52]

detail Hendrick Cornelisz. Vroom; Gezicht op Hoorn, 1622

museum
NAP
–
functie
sinds
specialisme

Westfries Museum, Hoorn
0,6 meter boven NAP

collectiebeheerder
2015
schilderkunst

privé
–
geboortejaar
vrije tijd
lievelingsmuseum

1956
kunstboeken, muziek en vrienden
Rijksmuseum, Amsterdam

Het Westfries Museum afficheert zich als het museum van de Gouden Eeuw. Het museum is gevestigd in een 17e-eeuws Rijksmonument midden in Hoorn, waar ook het standbeeld van Jan Pietersz. Coen staat. "Dispereert niet". Landelijk kreeg het museum in 2005 grote bekendheid door de roof van 24 schilderijen. In 2016 doken vijf van de gestolen kunstwerken op in Oekraïne. Dankzij crowd funding heeft het museum de zwaar verwaarloosde schilderijen kunnen restaureren.

Zeven vragen

| Ben je van onder of boven de zeespiegel?

Ik ben geboren in een groot gezin aan een gracht in Amsterdam-West, een halve meter boven de zeespiegel. Toen ik zes jaar was, verhuisden we naar Amsterdam-Zuid. Mijn speelterrein was een buurt vol schildersnamen: de Albert Cuypmarkt, de Van Ostadestraat. Zo leerde ik al vroeg de 17e-eeuwers kennen. Als kind dacht ik altijd 'straat' achter de namen van schilders. We gingen op zondag wel eens naar het Rijksmuseum. Dan las ik mijn 'straten' op de tekstbordjes.

| Wat heb je met water?

Er was in mijn jeugd altijd water. Zoet havenwater, krijsende meeuwen erboven. In de winter lieten mijn zusjes en ik ons langs de kademuren van de gracht voor ons huis op het ijs zakken, voorzichtig om het weke ijs aan de wallenkant heen. Magisch om mijn eigen huis vanaf de diepte van de gracht te zien. Na de verhuizing naar Amsterdam-Zuid speelde ik aan de Jozef Israëlskade. Mijn middelbare school stond aan de Reijnier Vinkeleskade. Nu woon ik vlakbij de oever van het IJsselmeer. Heerlijk, die ruime blik, de grote vlakken van lucht en water, de polders binnen de dijken. Ik denk dat ik niet kan aarden zonder dit landschap. Dat maakt me in zekere zin een Hollander.

| Wat is je favoriete schilderij in de Rijks collectie Koele Wateren?

Mijn favoriet is *In 't Gein bij Abcoude* van Willem Roelofs. Zijn weergave van de ruimte boven het land vind ik onovertroffen. Hij vangt het typisch Hollandse in de lucht. Geen dot watten, je kijkt naar het zwerk. En hij laat de eindeloze ruimte weerspiegelen in het water, waardoor de plas iets beslotens, iets intiems krijgt.

| Wat is je favoriete schilderij in de collectie Koele Wateren van je eigen museum?

Uiteraard *Gezicht op Hoorn*, geschilderd door Hendrick Cornelisz. Vroom in 1622. Geen schilderij dat zo mooi de relatie van Hoorn met het water laat zien. Het is in opdracht van het Hoornse stadsbestuur gemaakt en drukt de trots op de stad uit. Het werk zit nog in zijn oorspronkelijke lijst. Het schilderij heeft de stad nooit verlaten. Je kunt er op afstand van genieten, maar je kunt ook helemaal verdwijnen in de details van de skyline of de bemanning op de schepen. Het is een publiekslieveling en een hoogtepunt in onze collectie.

| Welk schilderij van het Rijks zou je wel permanent in bruikleen in het Westfries Museum willen hebben?

Moelijk kiezen, maar ik ga toch voor Aert van der Neer's *Riviergezicht bij winter*. Een sfeervol schilderij vol ijsvermaak. Een prachtig beeld van de samenleving in de 17e eeuw op het Hollandse ijs. Dit schilderij zou ons verhaal over de Gouden Eeuw zeer versterken.

| Wat vind je van de samenwerking binnen M5?

Vak inhoudelijk leer ik een heleboel. We mogen bij elkaar in de keuken kijken. De bereidheid om elkaar waar mogelijk te ondersteunen is groot. De ploeg is divers genoeg om altijd wel een frisse kijk op een bepaald probleem te kunnen vinden. En door de spreiding zitten we niet in elkaars vaarwater. We zijn collega's, geen concurrenten.

| Wat vind je van de medewerking van het Rijksmuseum?

Het Rijksmuseum is voor ons meer dan een bruikleengever met een pakket eisen. We kunnen ook daar een beetje in de keuken kijken. Dat bevordert onze professionalisering. Het Rijksmuseum heeft voor de Collectiewerkgroep M5 één aanspreekpunt, registrar Eefje van der Weijden, en dat werkt goed. We leren van elkaars verschillen. Ervaringen worden gestapeld en standaard werkwijzen ontwikkeld. Met elke volgende editie zetten we stappen.

Lian Jeurissen

“Ik vind het nog steeds een bijzonder moment als ik met de trein de IJssel oversteeek en de rivier als een schitterend lint in het landschap zie opblinken: dan ben ik weer thuis!”

detail Otto B. de Kat; De Merwede bij Dordrecht, 1962

detail Willem Roelofs; In de Uiterwaarden van de IJssel

detail Willem Roelofs; Plas bij Loosdrecht van [-> blz. 54]

museum	Stedelijk Museum Zutphen
NAP	10,5 meter boven NAP
–	
functie	conservator
sinds	1987
specialisme	zilver, textiel, collectie Henriette Polak

privé	
–	
geboortejaar	1960
vrije tijd	lezen, tuinieren, musea bezoeken
lievelingsmuseum	De Pont, Tilburg

De Musea Zutphen zijn sinds mei 2017 gevestigd in het oude stadspaleis het Hof van Heeckeren van de adellijke familie Van Heeckeren. Het Stedelijk Museum en Museum Henriette Polak vormen samen de Musea Zutphen. In 1877 was baron Van Heeckeren een van de oprichters van de Oudheidkamer, waaruit het Stedelijk Museum is voortgekomen. In 2018 vond in het Stedelijk Museum de tentoonstelling Lage Landen plaats met een bruikleen van 38 schilderijen uit het Rijksmuseum. Lage Landen trok in Zutphen 14.600 bezoekers en kreeg van hen een waarderingscijfer 8.

Zeven vragen

| Ben je van onder of boven de zeespiegel?

Ik ben boven de zeespiegel geboren, 16 meter boven NAP in een ziekenhuis in Eindhoven. Maar ik ben opgegroeid in Valkenswaard, een dorp in de Brabantse Kempen. Inmiddels woon ik alweer meer dan 30 jaar in Zutphen aan de rand van de stad met een kans van 10% op een overstroming binnen 10 jaar. Gelukkig liggen de musea binnen de dijkkring en worden ze beschermd door waterkeringen; hoewel, het depot van het Stedelijk Museum is elders in de stad gedeeltelijk in een kelder ondergebracht.

| Wat heb je met water?

Van Brabant herinner ik me vooral de vennen. De rustige vibratie van de lucht boven spiegelend water. Ik kom uit een familie van natuurliefhebbers; we fietsten veel, gingen pootje baden in de Dommel. Dat landschap met vennen en beken, heide en die lucht erboven, dat draag ik bij me. Dat is mijn landschap. De zee is voor mij altijd iets bijzonders gebleven, een ander Nederland. Ik hou enorm van de Waddeneilanden, omdat ze zo bijzonder en anders zijn dan wat ik ken en waar ik woon. En dan de IJssel: die is er gewoon omdat Zutphen en de IJssel als vanzelfsprekend bij elkaar horen. Ik vind het nog steeds een bijzonder moment als ik met de trein de IJssel oversteeek en de rivier als een schitterend lint in het landschap zie opblinken: dan ben ik weer thuis!

| Wat is je favoriete schilderij in de Rijks collectie Koele Wateren?

Ik vind *De schelpenvisser* van Toorop lekker sappig geschilderd en het geeft me een vakantiegevoel, maar toch kies ik beslist voor *Plas bij Loosdrecht* van Willem Roelofs. Het is fris, er zit een lichtheid in, het geheel en de details zijn goed. Het schilderij geeft me het gevoel: 'Hier wil ik zijn'.

| Wat is je favoriete schilderij in de collectie Zutphen die past bij Koele Wateren van het Rijks?

Moeilijk kiezen tussen veel favorieten: Arie Schippers, Herman Berserik, Otto de Kat, Friso ten Holt en nog vele anderen.

Ik kom toch uit op Otto de Kat, die geboren werd in Dordrecht (1907) en de Merwede schilderde. Een deel van mijn familie woont in Dordrecht, via de familielijn van mijn moeder; haar grootvader was machinist op de internationale binnenvaart. Er zit meer water in mijn voorgeschiedenis dan ik eerst dacht.

| Welk schilderij van het Rijks zou je permanent in bruikleen willen hebben voor het Stedelijk Museum Zutphen?

Dat is scoren voor open doel: *In de uiterwaarden van de IJssel* van Willem Roelofs was onderdeel van Lage Landen. Het is een prachtig en knisperend fris schilderij dat een vaste plek op zaal in ons museum zou verdienen. Het past hier perfect; ons museum staat bijna aan de IJssel.

| Hoe bevalt je de samenwerking binnen het verband van de vijf stadsmusea?

Het bevalt me goed, we vormen een goed team samen, de sfeer is collegiaal en gemoedelijk. Juist omdat elk museum net weer even anders werkt, vormen we een goede toetssteen voor elkaar. Gelukkig vullen de karakters elkaar ook aan. Als museummedewerkers hebben we stuk voor stuk veel heilig vuur; erg fijn als een collega, zoals Hugo uit Harlingen, met wat humor en een luchtige toets op z’n tijd wat kan relativeren.

| Hoe kijk je aan tegen de medewerking van het Rijksmuseum?

We hebben ons beste beentje voorgezet en hebben gemerkt dat we het vertrouwen kregen toen de collega’s van het Rijksmuseum ons aan het werk zagen. We spreken elkaars taal, zijn professionals onder elkaar. Het is wel zo dat wij, vanwege onze beperktere middelen, heel pragmatisch en zuinig ingesteld zijn. Daar zit misschien wel een verschil; wij werken met minder, zonder in te leveren op museale kwaliteit, veiligheid en conditie van de kunstwerken. Wat mij altijd weer opvalt - ook nu - dat is hoe een groot instituut als het Rijksmuseum in de persoonlijke contacten met medewerkers juist heel open en meedenkend is; bijvoorbeeld bij de aanvraag van bruiklenen of museale vraagstukken over presentatie of conservering.

Jeanine Otten

“Water moet op afstand blijven. Toch houd ik ook van water, ik kon goed zwemmen en ben dol op de zee en op zeelucht.”

detail P. Dijkstra; Gezicht van de Gebeurtenis op 't IJ voor de Haven van Harlingen

detail Ludolf Bakhuysen; Het IJ voor Amsterdam met het fregat De Ploeg [→ blz. 17]

detail Aert Anthonisz.; Schepen voor IJsselmonde [→ blz. 15]

museum Het Hannemahuis, Harlingen
NAP 1,5 meter boven NAP
–
functie collectieregistrar
sinds 2008
specialisme lokale geschiedenis

privé
–
geboortejaar 1959
vrije tijd studie Harlingen in 17e eeuw
lievelingsmuseum Museum Martena, Franeker

Het Hannemahuis in Harlingen is een oud koopmanshuis in het centrum van Harlingen. De Hannema’s vormden een voorname familie van jeneverstokers en zoutzieders. In 1964 werd het huis nagelaten aan de gemeente Harlingen en ingericht als museum en archief.

Zeven vragen

| Ben je van onder of boven de zeespiegel?

Ik ben in Amsterdam geboren, dus van onder de zeespiegel. Mijn vader was militair, we verhuisden om de twee jaar. Ik heb overal in Nederland gewoond en voel me overal thuis. Ik heb kunstgeschiedenis gestudeerd. Sinds tien jaar werk ik nu in Het Hannemahuis, in een dubbelfunctie; als beheerder van het statisch archief en als registrar. Ik spreek intussen vloeiend Fries en onderhoud een website: www.vergetenHarlingers.nl.

| Wat heb je met water?

Ik ben bang voor water, bang voor een dijkdoorbraak of overstroming van een afvoerputje, zodat alle papieren in het archief zeiknat worden. Water moet op afstand blijven. Toch houd ik ook van water, ik kon goed zwemmen en ben dol op de zee en op zeelucht. Mijn overgrootvader, Jan Oldenburg, was dijkbouwer en heeft de Hondsbossche Zeewering eind 19e eeuw versterkt. Achter de dijk van Petten heb ik jarenlang tijdens vakanties gekampeerd. Ook de Westerzeedijk in Harlingen is door mijn overgrootvader eind 19e eeuw verhoogd. Dus Koele Wateren is wel echt mijn onderwerp.

| Wat is je favoriete schilderij in de collectie Koele Wateren van het Rijks?

Ik kan niet goed kiezen. Ik heb wel drie favorieten. De bruinvissen en de vissers op het schilderij van Storck vind ik prachtig (*De rede van Enkhuizen*). En *Schepen voor de kust bij flinke bries* van Willem van de Velde, het lijkt de havenmond van Harlingen wel. Als ik moet kiezen, kies ik toch voor Ludolf Bakhuysen: *Het IJ voor Amsterdam met het fregat De Ploeg*. Als je goed kijkt, zie je op het schilderij van Bakhuysen het Stadhuis van Amsterdam.

| Welk schilderij uit eigen collectie past het best bij Koele Wateren?

Wij hebben in onze vaste collectie een gouache uit het begin van de 19e eeuw, toen het heel hard vroor en de Zuiderzee bevroren raakte. Het ijs ging kruien en er ontstond een ijsberg. In die ijsberg werd een ijsherberg gehakt. Dat tafereel is door een zekere P. Dijkstra getekend. De voorstelling laat prachtig het sociale leven op het ijs zien, met kramen, koek en zopie, en vertier.

| Welk schilderij van het Rijks zou je het liefst toevoegen aan eigen collectie?

Het schilderij *Schepen voor IJsselmonde* van Aert Anthonisz. uit 1618 is in de 19e eeuw in bezit geweest van een koopman in Harlingen, Sybren Barends Bos. Bos werd rijk in de boterhandel op Engeland en begon 17e-eeuwse kunst te verzamelen. Zijn kunstkabinet was vermaard tot in het buitenland. In 1888 liet hij zijn gehele collectie veilen. Tien werken uit de collectie Bos werden toen door het Rijksmuseum aangekocht. Daaronder ook dit schilderij van Anthonisz. Er is heel veel op te zien, de precieze betekenis is niet geheel duidelijk, het VOC-schip De Eendracht is op weg naar de thuishaven in Dordrecht. Ik zou er graag onderzoek naar doen. Gezien de herkomst, past het schilderij goed in de collectie van Het Hannemahuis.

| Wat vind je van de samenwerking binnen M5?

Fantastisch. Als kleinste museum van de vijf zouden we dit allemaal nooit hebben kunnen realiseren. Er wordt ons veel werk uit handen genomen. Carina van Museum Gouda heeft veel voor ons betekend. Ik zie wel op tegen de aflevering Hoge Luchten, start 10 juli 2021, want dan bijt Het Hannemahuis de spits af.

| Wat vind je van de medewerking van het Rijksmuseum?

Ongelooflijk. Taco Dibbits, directeur van het Rijksmuseum, was in november 2018 hier een dag directeur, en onze directeur Hugo ter Avest is een dag in het Rijksmuseum directeur geweest. Dat levert heel veel op. Voor de educatieve afdeling van het Rijks is Willem Barentsz een van de drie prioriteiten. En laat nu een replica van het schip van Willem Barentsz, De Witte Swaen, in Harlingen zijn nagebouwd. In 2020, tijdens Koele Wateren, is het plan dat De Witte Swaen van Harlingen het ruime sop kiest. De spin off van de combinatie tussen M5 en het Rijks is groot. Ook wat betreft de collectie Bos. Het Hannemahuis wil over enige jaren een tentoonstelling gaan maken over het kunstkabinet van Bos. Dankzij het goede contact met het Rijks, wordt daar nu al over gesproken.

Karin Rietbroek

“Als ik aan water denk, denk ik aan de zee. Mijn vader heeft twintig jaar gevaren op zee, mijn moeder negen jaar en mijn broer vijf jaar. ”

detail Isaac Israëls; Twee ezeltjes [- → blz. 24]

detail Willem van Dort sr.; Ansjovisvangst, 1930

detail Meester van de Heilige Elisabeth-Panelen; De Sint-Elisabethsvloed, 1493

Het Markiezenhof in Bergen op Zoom dateert uit de late middeleeuwen. Het was keizer Karel V die Bergen op Zoom tot een Markiezaat promoveerde. Met de komst van de Fransen in 1795 kwam er pas een einde aan het gezag van de markies. Het stadspaleis werd, na jarenlang als kazerne gediend te hebben, in de 20e eeuw in oude luister hersteld en kreeg toen een culturele functie. In 2019 is het Markiezenhof heringericht en voorzien van enkele museaal geschikte Schatkamers, mede met het oog op de bruikleen van het Rijks.

Zeven vragen

| Ben je van onder of boven de zeespiegel?

Ik ben geboren in 's-Gravenhage, stad achter de duinen, ongeveer één meter boven NAP.

| Wat heb je met water?

Als ik aan water denk, denk ik aan de zee. Mijn vader heeft twintig jaar gevaren op zee, mijn moeder negen jaar en mijn broer vijf jaar. Vlak voordat ik geboren werd, zijn mijn ouders aan wal gegaan. Ik zeg altijd dat ik twee soorten jeugd heb gehad, die van de verhalen van zee en die van mijzelf aan wal. Strand, zee en duinen ontbraken natuurlijk nooit. Water is fijn om naar te kijken.

| Wat is je favoriete schilderij uit de collectie Koele Wateren?

Twee ezeltjes van Isaac Israëls. Ezels zijn mijn favoriete dieren. Deze twee staan zo gemoedelijk op het strand van Scheveningen dat je zo naar ze toe zou willen lopen om ze te knuffelen. En daar waren ze ook voor, nu alweer meer dan een eeuw geleden. Helaas stonden er in mijn jeugd geen ezels meer op het strand.

| Welk schilderij uit de collectie van het Markiezenhof past het best bij Koele Wateren?

Dan denk ik aan het schilderij van Willem van Dort sr., over de weervisserij, een speciale manier van vissen. Deze oude manier van vissen wordt al eeuwen gebruikt voor het vangen van ansjovis, in ieder geval sinds de 17e eeuw. Er wordt een V-vormige constructie van houten staken gebouwd in ondiep water, de zogeheten weer. Deze constructie kan wel een kilometer lang zijn. Door de trilling van de staken kunnen de ansjovissen de weer niet uit en worden ze tijdens eb door de vissers in een fuik gedreven aan het uiteinde van de weer. Deze weervisserij wordt in Bergen op Zoom in stand gehouden door de Stichting Behoud Weervisserij.

| Welk schilderij zou je permanent in bruikleen willen hebben voor het museum?

De Sint-Elisabethsvloed (twee delen uit een vierluik). In de nacht van 18 op 19 november 1421 brak de dijk door bij Wieldracht, een voormalig buurtschap in Dordrecht. Deze dijkdoorbraak is te zien op een van de panelen. Wieldrecht is één van de 23 dorpen dat door deze Sint-Elisabethsvloed verdronk. Ten tijde van Koele Wateren te Bergen op Zoom is het op een jaar na 600 jaar geleden. Ook in het Markiezaat Bergen op Zoom liggen verdrongen dorpen. Zoals de dorpjes Hildernisse en Polre in 1530 tijdens de Allerheiligenvloed, 450 jaar geleden.

| Wat vind je van de samenwerking binnen M5?

De samenwerking is gezellig, collegiaal. We helpen elkaar, en zijn belangstellend naar elkaar.

| Hoe ervaar je de medewerking van het Rijksmuseum?

De medewerking van het Rijksmuseum is heel fijn. De opbouw van de vorige tentoonstelling verliep gesmeerd, ook dankzij de inzet van de mannen van kunsttransporteur Imming.

museum	Het Markiezenhof, Bergen op Zoom
NAP	14 meter boven NAP
–	
functie	conservator
sinds	2016
specialisme	vormgeving tentoonstelling

privé	
–	
geboortejaar	1971
vrije tijd	leren tassen maken, natuur beleven
lievelingsmuseum	Limburgs Museum, Venlo

Ingmar Reesing

“Met het strand en de zee heb ik het niet zo; ik houd meer van meren, sloten en rivieren.”

detail Godfried Schalcken; Verschil van smaak, 1688

detail Willem Roelofs; Hoosbui nabij Gouda, 1888

detail Willem Roelofs; Plas bij Loosdrecht [→ blz. 54]

De stad Gouda en rivier de Gouwe zijn onlosmakelijk met elkaar verbonden. Ongeveer duizend jaar geleden was de Gouwe een van de vele krekens in het Hollandveen, een uitgestrekt veengebied. De rivier ontsprong ten westen van het huidige Boskoop en stroomde uit in de Hollandsche IJssel. Aan de monding van de Gouwe ontstond Gouda. Wie eeuwen geleden van Vlaanderen naar Amsterdam wilde varen en niet over zee durfde, kwam altijd door Gouda heen. Uiteraard moest er dan tol worden betaald. Museum Gouda ligt aan de kade, Oosthaven. In het museum staat een maquette waarop de waterstad Gouda uit de 16e eeuw gedetailleerd te zien is.

Zeven vragen

Ben je van onder of boven de zeespiegel?

Ik ben van boven de zeespiegel, geboren en opgegroeid onder de rook van 's-Hertogenbosch. Ik ben een Brabander, dat wil zeggen dat ik van het goede leven houd en dus Bourgondisch ben. Brabanders zijn een sociaal en hartelijk volk en hebben een 'cultureel katholieke' inslag. Ook ik ben een liefhebber van carnaval.

Wat heb je met water?

Ik houd van water en van zeilen. Ik heb ooit twee zomerseizoenen als matroos op een groot zeilschip, een klipper, gewerkt. We voeren op het IJsselmeer en de Waddenzee. Met het strand en de zee heb ik het niet zo; ik houd meer van meren, sloten en rivieren.

Wat is je favoriete schilderij in de Rijks collectie Koele Wateren?

Mijn favoriet is beslist 'effet de matin' van Roelofs; *Plas bij Loosdrecht*. Het schilderij heeft een prachtige sfeer, is mooi in het ochtendlicht geschilderd, de weerspiegeling van de wolkenpartijen en dat bootje dat er dobbert. Ik zou zo in dat bootje willen stappen en het is alsof je als kijker met je enkels in het water staat.

Wat is je favoriete schilderij in de collectie Koele Wateren van Museum Gouda?

Dat is toevallig ook een Roelofs: Hoosbui nabij Gouda. De regenbui dondert er naar beneden, de koeien schuilen bij elkaar, het land is doorweekt. Als ik met de trein van Utrecht naar Gouda rijd, zie ik dit landschap nog steeds voorbij schuiven.

Welk schilderij van het Rijks zou je wel permanent in bruikleen in Museum Gouda willen hebben?

Het schilderij *Verschil van smaak* van Godfried Schalcken, dit schilderij hoort helemaal bij Gouda. Het is zo Gouds, met die pijp en dat kaarslicht. Gouda had in de 18e eeuw een grote pijpenindustrie. De Goudse pijp en de Goudse kaars zijn wereldberoemd. Voor de tentoonstelling Hete Vuren hopen we dit schilderij in ieder geval tijdelijk van het Rijks te kunnen lenen.

Wat is je eerste indruk van de samenwerking binnen M5 verband?

Mijn eerste indruk van de samenwerking is ontzettend goed. Het is verrijkend om ervaringen te delen tussen musea van dezelfde omvang, met hetzelfde doel. Het enthousiasme is aanstekelijk.

Hoe kijk je aan tegen het bruikleenverkeer tussen musea en de rol van het Rijks?

Het gebeurt nog te weinig dat musea elkaar bruiklenen gunnen zonder elkaar op kosten te jagen. Het kan soms efficiënter en goedkoper. Gelukkig is er al veel veranderd en ons project met het Rijks toont aan dat het anders kan.

museum
NAP
–
functie
sinds
specialisme

Museum Gouda
1 meter boven NAP

conservator
mei 2018
beeldhouw- en schilderkunst
uit de 15e en 16e eeuw

privé
–
geboortejaar
vrije tijd
lievelingsmuseum

1976
op de racefiets
Verbeke Foundation, Stekene (België)

Marc van den Tweel

De schilders in de tentoonstelling Koele Wateren maken ons bewust van de waarde van onze waterrijke omgeving en hoezeer wij Nederlanders verbonden zijn met het water. Wij zijn ons landschap.

Ik nodig u van harte uit om naast deze mooie tentoonstelling, ook de Hollandse landschappen 'in het echt' te beleven. U bent van harte welkom in al onze natuurgebieden. In de buurt van de vijf stadsmusea waarin Koele Wateren te zien is zijn dat het veenweidegebied Wormer- en Jisperveld (in de buurt van het Westfries museum), historisch landgoed Hackfort met haar kasteel en watermolen (in de buurt van Musea Zutphen), de Noordpolder van Ossendrecht onderaan de Brabantse Wal (in de buurt van Museum het Markiezenhof), de Nieuwkoopse Plassen (in de buurt van Museum Gouda), en de wad- en weidevogelrijke graslanden van het Hegewiersterfjild (in de buurt van Het Hannemahuis Harlingen).

Marc van den Tweel
Directeur Natuurmonumenten

Marc van den Tweel

Natuurmonumenten is een vereniging met ruim 700.000 leden. Wij zorgen voor ruim 2600 gebouwen en meer dan 100.000 hectare natuur in Nederland. En die natuur is niet zo natuurlijk als je soms denkt. Het landschap dat we kennen is bijna helemaal gemaakt door de mens. Onze droom is een mooi Nederland. Een land vol groene steden, duurzame landbouw en natuurrijke landschappen.

De natuur en ons landschap veranderen. Door klimaatverandering stijgt de temperatuur en daarmee de zeespiegel. We hebben te maken met extremere temperaturen, heftige regenbuien en periodes van droogte. En daar kan de natuur ons juist helpen. Onze natuur werkt als een spons: natuurgebieden nemen water op na een heftige storm en geven het water weer vrij als het lange tijd droog is.

Natuurmonumenten beschermt haar eigen natuurgebieden, maar ziet ook toe op een gezond landschap buiten die beschermde natuur. Door veranderingen in het buitengebied verdwijnen insecten en wilde bloemen in rap tempo. Het is van groot belang dat er in steden en op het platteland ruimte is en blijft voor planten en dieren. Natuurmonumenten maakt zich daar hard voor.

Voor heel even
wil ik ver van de mensen zijn,
en dicht bij de zee.
En liever nog
heel ver van de mensen,
en nog dichterbij de zee.
Ik wil dat de golven mijn voeten en mijn bed beroeren.

Al Galidi

Boekenlijst

Wie meer wil lezen over de waterrijke geschiedenis van Nederland in relatie tot de nationale identiteit kan zijn hart ophalen in de volgende boeken.

Cees Banning
Cornelis Lely.
Ingenieur van het nieuwe Nederland, 2018

Ian Bank, Geert Mak e.a.
Verleden van Nederland, 2008

René ten Bos
Een geofilosofische geschiedenis, 2014

Gabriël van den Brink e.a.
Waartoe is Nederland op aarde?, 2018

Wilfried ten Brinke
De beteugelde rivier, 2005
Land in zee, 2007

Ben Coates
Why the Dutch are different, 2015

Adriaan Geuze, Fred Feddes
Polders!, 2005

Martin Hendriksma
De Rijn. Biografie van een rivier, 2017

Sunny Jansen
Rivierenland Nederland
van Aa tot Waal, 2018

Lotte Jensen
Wij tegen het water, 2018

James Kennedy
Een beknopte geschiedenis
van Nederland, 2017

LOLA Landscape Architects
Dijken van Nederland, 2014

Saskia Maarse
Onder de zeespiegel, 2017

Gerard Marlet, Maarten Bosker e.a.
De lage landen, 2013

Tracy Metz, Maartje van den Heuvel
Zoet & Zout.
Water en de Nederlander, 2012

Han Meyer
De staat van de delta, 2016

Jos de Mul
Paniek in de polder, 2017

Cordula Rooijendijk
Waterwolven, 2009

Michel Roscam Abbing
Nederland waterland, 2012

Leontine van de Stadt, Frank Westerman
Nederland in 7 overstromingen, 2013

Art de Vos
Nederland. Een natte geschiedenis, 2006

Colofon

Tekst
Gerard de Kleijn

Essay
James Kennedy

Vormgeving
3MegaWatt ontwerpers

Met dank aan
Taco Dibbits, Jenny Reynaerts,
Eefje van der Weijden
(allen Rijksmuseum)

In samenwerking met
Hugo ter Avest,
Hélène van den Dungen,
Lian Jeurissen, Yolande Kortlever,
Jeanine Otten, Ingmar Reesing,
Karin Rietbroek, Jorien Soepboer,
Henriëtte Tilgenkamp (allen M5)
Peter Glas, Jolanda Meulendijks,
Eric- Jan Pleijster, Michiel Purmer,
Marc van den Tweel, Ton Wolswijk

Mede dankzij
Mondriaan Fonds
VSB fonds
Zabawas
Prins Bernhard Cultuurfonds
BankGiro Loterij
Stimuleringsfonds Creatieve Industrie
Janivo Stichting
BNG Cultuurfonds
BPD Cultuurfonds
ABN AMRO Cultuurfonds
Dr. Hendrik Muller's Vaderlandsch Fonds
Gravin van Bylandt Stichting
De Frans Mortelmans Stichting
Stichting Gifted Art

“De geschiedenis van Nederland:
een onwaarschijnlijk succesverhaal,
waarin inwoners van een drassige
woestenij een vrije, veilige en
welvarende samenleving maakten.”

James Kennedy

KOELE WATEREN EEN REIZENDE TENTOONSTELLING

Westfries Museum, Hoorn

28.10.2019 – 16.02.2020

—

Stedelijk Museum, Zutphen

29.02.2020 – 21.06.2020

—

Gemeentemuseum Het Hannemahuis, Harlingen

05.07.2020 – 25.10.2020

—

Het Markiezenhof, Bergen op Zoom

08.11.2020 – 07.03.2021

—

Museum Gouda

20.03.2021 – 11.07.2021

schattenuithetrijks.nl

stichting
de vijf
samenwerkende
musea
in nederland

9 789072 660138 >

